

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра цивільного права і процесу

Чайківський Руслан Валентинович

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Спеціальність 7.060101 – Правознавство
Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст»

Студент групи ПРцзс-54
Чайківський Р.В.

(підпис)

Науковий керівник
к.ю.н.
Паславська О.Я.

(підпис)

Дипломну роботу допущено
до захисту

„_____” _____ 2012 р.

Завідувач кафедри цивільного
права і процесу, к.ю.н.

Слома В.М. _____
(підпис)

Тернопіль – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ	
1.1. Поняття лісокористування за законодавством України.....	7
1.2. Нормативно-правове забезпечення лісокористування в Україні.....	15
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ	
2.1. Право власності на ліси і право лісокористування.....	31
2.2. Правові питання окремих видів лісокористування.....	41
2.3. Еколого-правовий режим лісокористування.....	48
Висновки до розділу 2.....	52
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЛІСОПОРУШЕННЯ	
3.1. Правові основи юридичної відповідальності за лісопорушення.....	54
3.2. Правове забезпечення охорони та захисту лісів	79
Висновки до розділу 3.....	86
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90

ВСТУП

Актуальність теми. Ліси є одним із найцінніших національних багатств України і на сьогоднішній момент їх становище є критичним. Ліси мають велике значення в житті суспільства, розвитку економіки країни покращенні стану навколишнього природного середовища і їх значення як природничого компонента, як елементу екосистеми важко переоцінити.

Ліси в Україні займають значну площу та відіграють одне з найважливіших місць у народному господарстві і виконують переважно екологічні, водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, культурні, виховні та інші функції. Загальна площа земель лісового фонду становить 10,8 млн. га, з яких вкрито лісовою рослинністю 9,5 млн. га, що становить 15,7 відсотка території України. За 50 років лісистість зросла майже в 1,5 рази, а запас деревини - в 2,5 рази та досяг 1,8 млрд. м³ [37, с. 64].

Право лісокористування є складовою частиною права природокористування, тому йому притаманні всі загальні особливості останнього. Разом з тим право лісокористування має певні особливості, що обумовлено формою державної власності на ліси, їх правовим режимом, значимістю лісів у виконанні екологічної, економічної, культурно-оздоровчої та інших функцій. Охорона лісових ресурсів повинна спрямовуватись на їх ефективне, науково-обґрунтоване, раціональне використання відповідно до екологічних умов конкретного регіону, а також здійснення заходів щодо відтворення підвищення продуктивності лісів. Не останню роль у процесі встановлення балансу між екологічними і економічними вимогами використання лісових ресурсів, забезпечення сталого лісокористування відповідного регіону відіграє право.

Питання лісокористування, розвитку, вдосконалення та відповідальності за порушення вимог лісового законодавства, лісоохорони лісів і навколишнього природного середовища знайшли відображення у

роботах таких науковців як В.І. Андрейцев, В.Д. Басай, А.П. Гетьман, А.І. Карпук, Б.В. Кіндюк, В.Л. Мунтян, П.В. Мельник, В.О. Навроцький, В.К. Попов, Ю.С. Шемшученко, С.М. Шершун, М.В. Шульга та ін. Роботи названих та інших авторів мають важливе наукове та практичне значення, висновки та пропозиції, що в них містяться спрямовані на пошук шляхів найбільш ефективного правового регулювання лісокористування.

Загалом, зазначеними обставинами та причинами й зумовлюється актуальність теми дослідження та доцільність його проведення.

Метою дослідження є аналіз чинного законодавства України, законодавства інших країн та основних позицій вітчизняних вчених щодо правових аспектів лісокористування України.

Відповідно до поставленої мети визначено основні **завдання роботи**:

- проаналізувати сутність лісокористування та інших категорій лісового законодавства України;
- розкрити сучасний стан нормативно-правового забезпечення лісокористування;
- дослідити правовий режим лісокористування;
- висвітлити правові основи юридичної відповідальності за лісопорушення;
- проаналізувати і розкрити правове забезпечення охорони та захисту лісів.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають в процесі здійснення лісокористування.

Предметом дослідження є правові засади розвитку лісокористування нормами національного законодавства та міжнародними нормативно-правовими актами.

Методами дослідження є сукупність теоретико-методологічних засобів і прийомів пізнання суспільних явищ і процесів у сфері лісокористування. У ході дослідження застосовано сукупність методів наукового дослідження, зокрема діалектичний метод із системно-

структурним підходом до становлення та розвитку лісокористування в Україні. Правовий аналіз лісового законодавства України був проведений за допомогою формально-логічного, порівняльно-правового методу та системного аналізу. Підґрунтям дослідження виступає діалектичний метод пізнання, відповідно до якого проблеми становлення та розвитку законодавства про лісокористування, що вирішуються у роботі, розглядаються в єдності їх соціального змісту та юридичної форми. Застосування порівняльно-правового методу дозволило проаналізувати міжнародне лісове законодавство у співвідношенні з нормативними актами у сфері лісокористування України. Вимоги формальної логіки щодо послідовності, визначеності, несуперечності й обґрунтованості суджень дотримувалися при формулюванні висновків і пропозицій відповідно до мети дослідження проблем лісокористування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у робота є комплексним дослідженням правових проблем лісокористування України. Наукова новизна одержаних результатів знайшла своє відображення в таких положеннях:

визначено право лісокористування в об'єктивному розумінні як сукупність правових норм, які встановлюють умови і порядок багатоцільового раціонального використання, відтворення і охорони лісів, ведення лісового господарства, права та обов'язки лісокористувачів, виходячи з інтересів суспільства в одержанні деревини, використання інших корисних властивостей лісу;

зроблено та аргументовано висновок про необхідність застосування у сучасній термінології для відображення тенденцій щодо природокористування терміну «стале лісокористування» під котрим слід розуміти ощадливе використання лісів і роботи по висаджуванню різних порід дерев для формування в лісах стійких екосистем, на відміну від монокультурних, що більш піддатливі до хвороб і впливу шкідників, які активно практикуються лісопромисловими організаціями;

подальшого розвитку набула проблема вдосконалення лісового законодавства, зокрема для ефективності ведення рубок, забезпечення сталого лісокористування, збереження біофонду лісів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в роботі положення, висновки та пропозиції можуть бути використані в правотворчій діяльності. Дослідження спрямоване на аналіз законодавства про лісокористування, його правових основ і напрямків реформування.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг рукопису становить 98 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття лісокористування та інших категорій лісового законодавства України

Правове регулювання відносин лісокористування неможливе без проведення розгорнутої теоретико-правової характеристики ключових категорій та понять у даній сфері. Зокрема, вони складають сукупність правових положень, що є складовими елементами лісової політики нашої держави.

Право лісокористування слід розглядати як один з важливих інститутів лісового права, що складається з сукупності правових норм, які встановлюють умови і порядок багатоцільового раціонального використання, відтворення і охорони лісів, ведення лісового господарства, а також права і обов'язки лісокористувачів, виходячи з інтересів суспільства в одержанні деревини, лісових ресурсів, використання інших корисних властивостей лісу.

Право лісокористування розглядають в двох ключових аспектах: об'єктивне і суб'єктивне право. Об'єктивне право лісокористування - це сукупність правових норм, що регулюють порядок і умови раціонального користування і відтворення лісів, ключові підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин у даній галузі. Суб'єктивне право лісокористування є установленою і гарантованою законом можливістю конкретних суб'єктів безпосередньої експлуатації лісів з метою задоволення потреб у лісових ресурсах, добування їх корисних властивостей.

Для характеристики права лісокористування важливе значення має визначення таких понять, як «ліс», «лісовий фонд», «лісові ресурси» та «стале лісокористування».

Радянське право розглядало ліс як природний ресурс. Так, ліс не був визнаний майном, товаром і предметом обороту, а, отже, не був об'єктом цивільного права. Майнові відносини починалися виключно після рубки дерев і перетворення «лісу» у «деревину». Чинний Лісовий кодекс України (далі - ЛКУ) ст. 1 визначає ліс як тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [2]. На наш погляд, зазначене визначення не відображає єдності лісу із землею, оскільки вжито значно вужчий термін ґрунти.

Чинні норми законодавства вказують, що виключення землі з поняття лісу є лише потребою суто юридичною з метою уникнення неточностей у правовому регулюванні лісів та земель лісогосподарського призначення. Зокрема, не залишаючи землю складовою частиною лісу, законодавець чітко вказує на те, що норми права стосовно використання земель лісогосподарського призначення регулюються земельним законодавством, а норми щодо охорони, відтворення, захисту лісів – лісовим.

Ліс зазвичай у юридичній літературі визначається як правова чи адміністративна одиниця, елемент земельного покриву чи об'єкт землекористування. У більшості країн «ліс» розглядається як елемент земельного покриву і об'єкт землекористування. При цьому «лісом» вважаються і не лісові землі, нерозривно з ним пов'язані, однак необхідні для сталого лісоуправління (галявини, дороги тощо).

У ст. 1 ЛКУ ліс є типом природних комплексів з відповідними ґрунтами. Відповідно до ст. 1 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про охорону земель» [8]. Ґрунт – це природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості, а земля – поверхня суші з

грунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Крім того, частина 2 ст. 79 Земельного кодексу України [5] визначає, що право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар. Грунти мають спільний режим із землею, їх використання, охорона та відтворення регламентується земельним законодавством. Тому, очевидно є нерозривність понять землі та ґрунту, а тому законодавець лише уникає слова «земля» у визначенні поняття «ліс».

Незрозумілою є така суперечлива позиція, котра водночас ототожнює та розділяє юридичне і біологічне поняття лісу. Земля є основою, на якому проростає лісова рослинність і без землі ліс перетворюється лише на окремі ресурси, втрачає свої природні властивості. Крім того, у лісовому законодавстві не передбачено можливості надання у власність чи користування лісу як природного комплексу, а лише надання земельної лісової ділянки. І тільки це вже може свідчити про невідокремлюваність лісу і землі. Тому включення землі в юридичну категорію «ліс» є правильним з погляду завдань правового регулювання відносин, пов'язаних з використанням лісу. Це зокрема не суперечить тому, що відносини, пов'язані з використанням земель лісогосподарського призначення, є різновидом земельних відносин як предмета земельного права [84, с. 227].

При цьому, як зазначено в ЛКУ, ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезорташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Лісовий фонд є поняттям значно ширшим від поняття лісу. У ЛКУ (ст. 1) воно визначається таким чином: «Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави».

Таким чином, поняття «лісовий фонд» включає в себе, крім лісу, ще й земельні ділянки, не вкриті лісовою рослинністю.

Лісовою ділянкою відповідно до ЛКУє ділянка лісового фонду України з визначеними межами, виділена для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі. Лісові ділянки можуть бути вкриті лісовою рослинністю, а також постійно або тимчасово не вкриті лісовою рослинністю (внаслідок неоднорідності лісових природних комплексів, лісогосподарської діяльності або стихійного лиха тощо). До не вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок належать лісові ділянки, зайняті незімкнутими лісовими культурами, лісовими розсадниками і плантаціями, а також лісовими шляхами та просіками, лісовими протипожежними розривами, лісовими осушувальними канавами і дренажними системами. Крім поняття «лісова ділянка» ЛКУ визначає, що є «земельною лісовою ділянкою». Тому земельна лісова ділянка – це земельна ділянка лісового фонду України з визначеними межами, яка надається або вилучається у землекористувача чи власника земельної ділянки для ведення лісового господарства або інших суспільних потреб відповідно до земельного законодавства.

Біологічний зв'язок лісу і землі спричиняє існування ще й юридичного зв'язку, а поєднання цих двох природних об'єктів створює таку правову категорію, як лісові землі, що входять до складу земель лісогосподарського призначення [53, с. 126]. Тому основні вимоги до раціонального використання земель лісогосподарського призначення мають збігатися з вимогами щодо безпосереднього користування лісами. Включення землі в поняття лісу пояснюють неможливістю сприйняття лісу винятково як ресурсу, створеного для задоволення матеріальних потреб і господарської експлуатації. Земля є просторовою основою, на якому проростає лісова рослинність. Тому можна сформулювати таке визначення лісу: екологічна система, котра складається з деревно-чагарникової татрав'янистої рослинності, що проростає на землі, а також інших природних компонентів,

які взаємопов'язані у своєму розвитку та життєдіяльності, мають взаємний вплив і вплив на навколишнє природне середовище.

Цілком очевидною є неможливість уникнення переплітання лісового і земельного законодавства. Юридичне визначення категорії «земля» має два значення: як частина земельного фонду (в цьому випадку вона є об'єктом правового регулювання земельного права) та як складова лісового фонду (підпадає під правове регулювання використання, захисту, відтворення та охорони лісів).

Загально визнано, що до лісових ресурсів відносяться запаси деревини, інших компонентів (гриби, ягоди, трави тощо) і продуктів життєдіяльності (живиця, сік, плоди тощо) лісу в сполученні з його середовищеутворюючими, захисними, соціальними й іншими функціями і корисностями. Термін «ліс» та «лісові ресурси» часто вживають як синоніми. Проте поняття «лісові ресурси» певної мірою конкретизує термін «ліс» [23, с. 57]. Поняття «лісові ресурси» має свої особливості. Лісовими ресурсами - це деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів (ст. 6 ЛКУ). Крім того, до лісових ресурсів також належать корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо), що використовуються для задоволення суспільних потреб.

В ЛКУ прямо не визначено, хто може бути суб'єктом права лісокористування. Але з аналізу комплексу лісового законодавства можна зробити висновок, що такими суб'єктами є: державні, кооперативні та громадські спеціалізовані лісогосподарські підприємства, інші підприємства, установи, організації у яких створено спеціалізовані підрозділи для ведення лісового господарства, для спеціального використання лісових ресурсів,

потреб мисливського господарства, оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт. Законодавство відносить цих суб'єктів до постійних лісокористувачів. До складу суб'єктів права лісокористування також слід віднести інші підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, релігійні організації, громадян України, іноземних юридичних та фізичних осіб, котрі згідно із законом користуються лісовим фондом для потреб мисливського господарства, оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт. Вони належать до тимчасових лісокористувачів.

Серед названих груп суб'єктів ключове місце посідають постійні лісокористувачі, котрі мають обов'язки по веденню лісового господарства та організації лісокористування, а також право на використання лісових ресурсів на умовах чинного законодавства.

Об'єктом права лісокористування є частина державного лісового фонду, надана з визначеною метою в користування. Такими об'єктом може бути як ліс, так і земельна ділянка, не вкрита лісовою рослинністю, проте надана для потреб лісового господарства. Конкретизуючими ознаками такого об'єкта є його розмір, межі і місцерозташування. Окрема частина лісового фонду розглядається як юридично самостійний природній об'єкт [86, с. 7].

Лісова політика нашої держави знаходиться у постійному розвитку, адаптується до нових ринкових умов, коригується з урахуванням екологічного стану в країні і починає орієнтуватися на принципи міжнаціональної лісової політики, що фіксуються у міжнародних нормативних документах [55, с. 346]. З однієї сторони це призводить до вдосконалення методів забезпечення охорони, відтворення та раціонального використання лісів, уточнення пріоритетів лісокористування, а з іншого - запровадження сучасної термінології, що має відображати тенденції сфери природокористування. Одним із таких термінів є «стале лісокористування».

Використання поняття стале лісокористування обумовлено загальним посиленням уваги до забезпечення сталого розвитку, концепцію якого було

введено по затвердженню на 42 сесії Генеральної Асамблеї ООН 4.08.1987 р. доповіді Всесвітньої комісії з питань навколишнього природного середовища й розвитку під назвою «Наше загальне майбутнє». В основу категорії «сталий розвиток» покладено бачення того, що економічна й екологічна мета суспільства мають не протиставлятися, а узгоджуватися одне з одним. Лісове господарство повинно опиратися на досконалішу систему екологічно спрямованих економічних інструментів лісової політики. Необхідно запровадити екологічну сертифікацію лісів, лісових товарів та лісового менеджменту, передбачити заходи щодо попередження самовільних рубок, пожеж, сніголомів, вітровалів та ін. Крім того, варто було б налагодити дієвий контроль за зовнішніми негативними впливами, що призводять до зниження стійкості і продуктивності лісів. Специфічною для України проблемою є встановлення екологічно прийняттого режиму ведення господарства в лісах, що забруднені радіонуклідами [22, с. 78].

Тому забезпечення сталого розвою потребує кардинальних перетворень, серед яких головним є екологізація всіх основних видів діяльності. Цей процес має здійснюватися не стихійно, а цілеспрямовано, під впливом взаємопов'язаних політичних, економічних, організаційних, державно-правових та інших заходів [57, с. 10; 62, с. 12-13].

На Міжнародній конференції ООН у Ріо-де Жанейро 3-14.06.1992 р. була проголошена концепція сталого розвитку лісового господарства, основні положення якої відображені в таких документах, як «Адженда 21» та «Ліс - принципова заява». У цих документах проголошено, що усі країни повинні брати участь в озелененні Землі шляхом насадження і збереження лісів, мати право використовувати ліси для свого соціально-економічного розвитку на основі національної лісової політики, що відповідає принципам сталого розвитку, створювати стійкі структури виробництва і споживання, що забезпечують екологічно безпечне використання лісів; використання лісів повинно бути спрямоване на задоволення соціальних, економічних, екологічних, культурних потреб сучасного та майбутнього поколінь;

національні програми розвитку лісового господарства повинні забезпечувати захист унікальних лісів, що мають культурну, історичну та релігійну цінність; надавати допомогу тим країнам, що розвивають створення нових і захист старих лісів, забезпечити планування екологічно безпечних технологій ведення лісового господарства; до планування залучати корінних мешканців, урядові й неурядові організації; торгівля лісовою продукцією повинна бути недискримінаційною (сприяти обробці лісоматеріалів на місцях); добиватися контролю за забрудненнями, що завдають шкоди будь-яким лісам. Забезпечення сталого управління лісовим господарством на сьогодні є першочерговою метою у багатьох країнах [67, с. 39].

Стале лісокористування - це ощадливе використання лісів і роботи по висаджуванню різних порід дерев для формування в лісах стійких екосистем, на відміну від монокультурних, що більш піддатливі до хвороб і впливу шкідників, які активно практикуються лісопромисловими організаціями.

Підсумовуючи викладене, існування різноманітності визначень поняття «ліс» засвідчує те, що воно не може бути однорідним в усіх випадках. Тому біологічне та юридичне визначення лісу відрізняються, оскільки розуміння лісу як природного об'єкта та як об'єкта правового регулювання базується на різних його функціях. Водночас не варто їх штучно віддаляти лише з метою уникнення правових колізій. Зокрема законодавче визначення не відображає єдності лісу із землею, оскільки вжито значно вужчий термін ґрунти. Таким чином, ліс – це екологічна система, котра складається з деревно-чагарникової татрав'янистої рослинності, що проростає на землі, а також інших природних компонентів, які взаємопов'язані у своєму розвитку та життєдіяльності, мають взаємний вплив і вплив на навколишнє природне середовище.

Запровадження сучасної термінології, що має відображати тенденції у сфері природокористування свідчить про необхідність застосування терміну «стале лісокористування».

1.2. Нормативно-правове забезпечення лісокористування в Україні

Важливе значення для забезпечення підвищення продуктивності лісів, поліпшення їх корисних властивостей, задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах мають відтворення та захист лісів, як у проведенні безпосередніх заходів, так і в правовому аспекті.

Правові норми лісового права містяться у відповідних джерелах, які формують систему лісового законодавства під котрим слід розуміти сукупність юридичних норм, що регулюють відносини, пов'язані з використанням лісів.

Нормативно-правове забезпечення лісокористування на сучасному етапі в нашій державі встановлено таким нормативними актами, як: Конституція України, Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. [2], Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. [7], Закон України «Про рослинний світ» від 09.04.1999 р. [6], Закон України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» 10.02.2000 р. [9], Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки» від 21.09.2000 р. [10], інші нормативні акти.

Законом України «Про внесення змін до Лісового кодексу України» від 8 лютого 2006 року №3404-IV ЛКУ викладено у новій редакції. Загалом, вказаний нормативний акт носить прогресивний характер, в ньому враховані та виправлені цілий ряд недоліків, які мали місце в попередній редакції ЛКУ. ЛКУ був розроблений відповідно до Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», і тому таке співвідношення їх як частини до цілого спонукає визначити лісове законодавство як складову загальної галузі екологічного права.

Зокрема, в новій редакції ЛКУ вирішено питання щодо права власності на ліс. Нагадаємо, що до прийняття нової редакції існувала неузгодженість між попередньою редакцією ЛКУ і Конституцією України. Так, згідно ст. 13 Конституції земля в Україні та природні надра, що на ній знаходяться, віднесені до об'єктів права власності Українського народу [1]. В той час, як ст. 6 попередньої редакції ЛКУ визначає, що усі ліси в Україні є власністю держави, що породжувало існування юридичної проблеми права постійного користування землями лісового фонду України. У чинній редакції ЛКУ, така невідповідність виправлена, про що свідчить зміст ст. 7, згідно котрої усі ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу.

Водночас, що чинна сьогодні редакція, незважаючи на свій прогресивний характер, продовжує містити деякі недоліки та неточності, що стоять на перешкоді динамічного розвитку лісового господарства та здійсненню ефективного державного управління в цій сфері. Так, ст. 2 ЛКУ наводить визначення лісових відносин як суспільних відносин, які стосуються володіння, користування та розпорядження лісами і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення, та сталого використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства. При цьому до суб'єктів лісових відносин відносять органи державної влади, органи місцевого самоврядування, юридичних осіб та громадян України. Тому чи можуть бути суб'єктами лісових відносин іноземці та особи без громадянства. Разом з тим, згідно ч. 7 ст. 18 ЛКУ суб'єктами відносин тимчасового користування лісами можуть бути власники лісів або уповноважені ними органи; підприємства, установи, організації, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи. Колізія нормам чинної редакції ЛКУ є очевидною. Слід зазначити, що наведена невідповідність не єдиною, зокрема цілий ряд питань викликає певна термінологія ЛКУ.

Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” є базовим законодавчим актом, яким регулюються правові відносини у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище. Закон встановлює, що законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України. Крім того, в порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, - на пільгових умовах.

Складовою лісового законодавства є також акти Кабінету Міністрів України, зокрема: Санітарні правила в лісах України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 27.07.1995 р. [14]; Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних земельних ділянок, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 р. [15]; Порядок спеціального використання лісових ресурсів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. [12]; Правила поліпшення якісного складу лісів, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. [16]; Правила відтворення лісів, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.2007 р. № 303 [17] та ін. Так, Санітарні правила в лісах України, являють собою сукупність норм здійснення санітарно-оздоровчих заходів та санітарних вимог, які встановлюються з метою охорони та захисту лісів при веденні лісового господарства, використанні лісових ресурсів та здійсненні робіт, не

пов'язаних з веденням лісового користування. Дані заходи повинні проводитися з метою збереження стійкості насаджень, запобігання розвитку патологічних процесів у лісі, зменшення шкоди, корта завдається лісам шкідниками, хворобами, стихійними природними явищами та техногенними впливами.

У межах своїх повноважень документи нормативного характеру в цій сфері (накази, інструкції, положення, рішення та ін.) приймають центральний орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, центральний орган виконавчої влади з питань лісового господарства, місцеві ради та державні адміністрації. Такі акти, як правило, обов'язкові для виконання всіма підприємствами, установами, організаціями, їх посадовими особами та громадянами в галузі використання, відтворення, охорони та захисту лісів. Акти районної державної адміністрації, що містять норми права, мають міжвідомчий характер або зачіпають соціально-економічні, політичні, особисті права, свободи й законні інтереси громадян підлягають державній реєстрації в районному управлінні юстиції і набувають чинності через 10 днів після їх реєстрації, якщо в них не встановлено пізнішого строку надання їм чинності і офіційного опублікування.

Природа планети не знає адміністративних меж і розвивається за єдиними законами. Тому й зусилля однієї окремої країни в царині лісокористування навряд чи увінчаються успіхом, якщо вони не будуть поєднуватися з інтернаціональними заходами, спрямованими на охорону лісів. Усвідомлення об'єктивної необхідності об'єднати правоохоронну діяльність усіх країн світу, всієї світової спільноти для вирішення глобальних екологічних проблем приходило поступово, в міру розвитку науково-технічного прогресу й наростання загрози екологічної кризи в масштабах усієї планети.

Потреба в міжнародному співробітництві у сфері екології, навколишнього природного середовища та лісокористування обумовлена глобальністю проблеми взаємовідносин суспільства і природи [62, с. 17]. Ідея

такої необхідності була усвідомлена та проголошена ще до першої конференції в Берні з охорони навколишнього природного середовища у 1913 р., а згодом вона одержала закріплення й розвиток у міжнародних правових документах.

Поступово сформувався, а за сучасних умов одержав досить широкого розвитку один із головних напрямків міжнародного співробітництва у сфері лісокористування – міжнародно-правова охорона лісів. Важливими передумовами міжнародно-правового регулювання лісів та оточуючого людину природного середовища є обмеженість простору й ресурсів біосфери, заінтересованість країн і народів у справедливому розподілі природних ресурсів, у забезпеченні прав громадян на сприятливі для життєдіяльності та користування ліси.

Міжнародно-правова охорона лісів ґрунтується на певних принципах, вироблених спільними зусиллями держав, міжнародних організацій і конференцій та сформульовані в окремих рішеннях міжнародних організацій, документах конференцій, а також обов'язково викладені в національному законодавстві. В узагальненому вигляді до цих принципів належать пріоритетність екологічних прав людини, суверенні права держави на лісові ресурси в межах її території, вільний обмін міжнародною інформацією у сфері лісокористування; взаємодопомога держав при надзвичайних обставинах (лісових пожежах тощо) та ін.

До об'єктів міжнародно-правової охорони лісу, під якими розуміють природні об'єкти, з приводу яких у держав і міжнародних організацій формуються й розвиваються лісові відносини, вирізняють дві категорії: ті, що належать до юрисдикції держави й ті, що до неї не належать [35, с. 160]. Першу категорію становлять визначені континенти, мігруючі види тварин та деякі інші. Особливість даних об'єктів полягає в тому, що їх правовий режим визначається нормами міжнародного лісового права. Друга категорія включає міжнародно-правові об'єкти природи, включені до числа світового

природного існування (занесені до Світової червоної книги, що знаходяться під загрозою зникнення, рідкісні види фауни, флори тощо).

Однією з правових форм міжнародного співробітництва України у сфері лісокористування є міжнародні договори. Ст. 9 Конституції України закріплено положення, згідно якого чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Крім того, якщо міжнародним договором України, укладеним у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору.

На сучасному етапі міжнародне співробітництво в галузі охорони лісів здійснюється на трьох рівнях: міжнародному (світовому), європейському та регіональному.

У лісовому законодавстві враховано принципи, що були зафіксовані у Декларації з навколишнього середовища і розвитку, прийнятої 14.06.1992 р. у Ріо-де-Жанейро. Зазначені принципи, зокрема, передбачають: заходи щодо збереження й збільшення площі лісового покриву й продуктивності лісів необхідно приймати на обґрунтованій основі з екологічної, економічної та соціальної точки зору. Такі заходи мають бути спрямовані на лісовідновлення, лісовідтворення й штучне насадження лісів та раціональне використання наявних лісових ресурсів.

Самостійною формою міжнародної співпраці у сфері лісокористування є міжнародні договори, серед яких вирізняються договори комплексного й поресурсового змісту [35, с. 160]. До перших належать ті, що мають глобальний характер, а інші спрямовані на охорону окремих об'єктів природи. Значно вплинули на розвиток лісових відносин міжнародні договори, що присвячені проблемам збереження біологічного різноманіття, зокрема, Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином, як середовища існування водоплавних птахів 1971 р., Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р.,

Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі 1979 р., Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 р., Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 р., Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. тощо. Міжнародні договори підкреслюють значення лісів у забезпеченні функціонування екосистем і з огляду на це й визначають заходи щодо збереження біорізноманіття, окремих складових природного середовища, включаючи дерева та ліси загалом.

Важливою віхою міжнародної співпраці в зазначеній сфері на світовому рівні стала Стокгольмська конференція ООН з навколишнього природного середовища 1972 р. Вона не тільки прийняла важливі документи (Декларацію, що містить 27 принципів екологічно коректної поведінки держав та Програму дій), а й була джерелом формування міжнародного лісового права.

Регіональний рівень міжнародного співробітництва розвивається з урахуванням особливостей географічних і природних регіонів, у межах яких створені й функціонують єдині екологічні системи. Формами такого співробітництва є міжнародні програми за участю України, зокрема «Карпати» та ін.

Специфічною і досить поширеною формою міжнародного співробітництва виступають численні міжнародні конференції з проблем охорони та захисту лісів, що позитивно впливають на міжнародну політичну атмосферу та напрямки подальшого розвитку такої співпраці.

Міжнародно-правовими угодами регламентуються проблеми лісокористування, які мають планетарний характер і які не можуть ефективно регулюватися тільки законодавством однієї або декількох країн [36, с. 10]. Водночас необхідно зазначити, що існують такі екологічні проблеми, які мають регіональний характер для вирішення яких укладаються міжнародно-правові угоди між державами відповідного регіону. Наприклад, між Урядом

України та Урядом Республіки Польщі Про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 24.01.1994 р; між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Міністерством навколишнього середовища Словацької Республіки Про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 30.09.1994 р. Такі угоди закріпили ключові положення щодо збереження біорізноманіття, охорони флори і фауни, організація природоохоронних територій, захисту від забруднення лісів та інших природних ресурсів, моніторингу навколишнього середовища, зокрема на прикордонних територіях.

В рамках загальнодержавної політики гармонізація українського законодавства із законодавством Європейського Союзу є інтегральною стратегією при розробці законопроектів на всіх рівнях. Тому питання доцільності удосконалення лісового законодавства варто розглядати з позиції розробки аналогічних підходів до трактування ключових положень лісового права в українському і європейському лісовому праві.

Спільне комюніке Європейської комісії, Ради Європи і Європарламенту про лісову стратегію Європейського Союзу 1998 р. містить основні принципи лісової стратегії: всебічне сприяння реалізації цілей лісових політик держав - членів ЄС; вклад в реалізацію міжнародних зобов'язань, розвиток гнучких підходів щодо шляхів реалізації лісової політики; розвиток торгівлі у відповідності з принципами вільної конкуренції; впровадження у лісовій політиці принципів інтеграції сталого розвитку і охорони навколишнього середовища. До даної стратегії й розвивається на сьогодні законодавство ЄС з питань лісового господарства, в якому робиться акцент на розробленні та реалізації програм фінансування заліснення, біорізноманіття та захисту лісів від атмосферного забруднення і пожеж. При гармонізації законодавства нашої держави із законодавством ЄС, слід врахувати досвід ЄС у правовому регулюванні лісокористування. Варто включити до ЛКУ положення, що будуть спрямовані на оновлення лісової політики.

В основу лісового законодавства всіх європейських країн покладено основний закон (кодекс), що регулює лісові відносини на національному рівні. Сам процес законотворчості є перманентним, навіть країни зі стабільною економікою періодично вносять доповнення та зміни в лісове законодавство згідно з тенденціями розвитку або вимогами міжнародних угод. Більшість постсоціалістичних країн протягом останніх 10 років пройшли кілька етапів кардинального реформування лісового законодавства [44, с. 54].

Порівняємо лісові кодекси дев'яти країн: Чехії 1995р., Угорщини 1996р., Словаччини 1993 р., Латвії 2000 р., Литви 2001 р., Естонії 1999 р., Польщі 1992 р., Швеції 1994 р., України 1994 р. Варто визнати, що досі немає єдиного підходу до становлення лісового законодавства. Його зміст, структура й обсяг визначаються історичним розвитком і традиціями законотворчості безпосередньо кожної країни. Незважаючи на численні розходження, у структурі кожного лісового закону завжди можна виділити чотири основні частини: декларативну, регулятивну, нормативну і процесуальну.

В декларативній частині наводяться основні поняття, визначаються об'єкти і суб'єкти лісових відносин, принципи і цілі ведення лісового господарства. Набір і зміст «декларацій» у різних кодексах різняться. В перших розділах актів визначаються ключові поняття. Основні терміни можуть наводитися в статтях, зміст яких вони розкривають (Швеція й Естонія), бути оформлені кількома статтями (Угорщина, Україна) чи виводитися водну окрему статтю (Чехія, Латвія, Польща, Литва). Вони пояснюють базові поняття (Угорщина) охоплюють більшість термінів лісового закону (Литва, Чехія) чи однозначно визначають положення, що зустрічаються в щоденній практиці ведення лісового господарства (Латвія).

Ключовий інтерес у нормативному акті - це трактування термінів «ліс» і «лісові землі». Лісовий закон може наводити як обидва поняття (Угорщина, Чехія, Латвія, Україна), так і одне (в естонському кодексі це визначення лісу,

у словацькому і шведському - лісових земель, а в польському ці поняття об'єднані в одному визначенні). Загальною є декларація про віднесення до лісових земель, крім власне покритих лісом, земель нерозривно пов'язаних з лісом і призначених для лісогосподарського виробництва. Серед особливих вимог до визначення лісу та лісових земель переважають вимоги до площі, висоти, повноти, а також до продуктивності насаджень. Водночас, можливі додаткові умови щодо дії кодексу, наведені як у законі (Латвія, Угорщина), так і віднесені на розсуд лісової адміністрації (Словаччина, Естонія). До речі, в естонському, литовському й угорському актах перелічені категорії насаджень, на які поширюється та не поширюється дія кодексу, хоча апріорі вони можуть підходити під визначення лісу і лісових земель. В ЛКУ знаходимо норму, яка передбачає не належність до лісового фонду зелених насаджень в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів а також окремих дерев і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках; йде прив'язка до площі лісових ділянок - «до лісового фонду України належать лісові ділянки, в тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара».

Важливо пам'ятати, що одне і те ж поняття в законодавстві різних країн трактується по-різному [35, с. 160-161]. Приміром, угорські законодавці основним суб'єктом лісового права вважають лісового менеджера, яким можуть бути власники, лісокористувачі, що ведуть лісове господарство, або професіональні управляючі лісами, що були найняті. У литовському законі лісовими менеджерами виступають державні підприємства та муніципалітети. У Чехії поняття «лісового менеджера» немає в переліку визначень і кодекс звертається в більшості випадків до власника лісу, але наявність лісового менеджера чи управляючого є обов'язковою умовою для проведення лісового господарства. Ним може бути юридична чи фізична особа (у тому числі власник лісу), що має відповідну ліцензію.

В ЛКУ також не має поняття «лісового менеджера», в акті визначається коло суб'єктів права власності на ліси, конкретизується і розкривається їх перелік, а також деталізується право користування лісами. Ними можуть бути як спеціалізовані державні лісгосподарські підприємства, спеціалізовані комунальні лісгосподарські підприємства, так і власники лісів або уповноважені ними особи, підприємства, установи, організації, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи [2].

Майже усі закони повноваження різних органів влади розкривають в статтях, що регулюють конкретні правові питання в сфері управління лісами (особливо це стосується повноважень уряду і парламенту) [62, с. 14-15]. Посиланнями на управлінські органи обмежуються польський і шведський лісові кодекси. Крім того, в литовському кодексі визначена роль держави, а також права й обов'язки державних чиновників у галузі лісового господарства. У латвійському законі, окрім посилань в окремих статтях, загальні функції керування лісовим сектором визначені в заключній частині документа, у словацькому докладно вписані повноваження міністерства оборони, в естонському повноваження держави загалом, лісової служби, служби охорони навколишнього середовища та повітових лісових рад. У чеському й угорському кодексах, на відміну від наведених законів, докладному опису повноважень державних органів управління присвячено кілька окремих статей. Для польського й естонського кодексів характерне також докладне визначення функцій, повноважень, методів роботи та порядку фінансування компаній, що ведуть лісове господарство в державних лісах країни. В ЛКУ роль держави, а також права й обов'язки державних чиновників у галузі лісового господарства визначений окремий розділ «Державне регулювання та управління у сфері лісових відносин».

Питання права власності на ліси розглядається в законах по-різному [46, с. 143-144]. Зокрема, окрема стаття про право власності на ліси є тільки в литовському кодексі. В інших законах зустрічаємо тільки відносні посилання

щодо державної власності на ліси. Регуляцію площі державних лісів зустрічаємо в Естонії (не менше 20% території держави). У Литві визначені категорії лісів, що вважаються лісами державного значення, а також вказано, що права й обов'язки державного власника має уряд або профільне міністерство. У Польщі власником державних лісів є казначейство як засновник державної лісової компанії. У Латвійському кодексі визначено, що власником лісів є лісовий департамент Міністерства сільського господарства, а управляє державними лісами державна акціонерна компанія. У Словаччині лісовими ресурсами і потужностями, що служать цілям лісоуправління державної власності, може управляти тільки організація, заснована центральним органом лісової адміністрації чи з його дозволу.

Значне місце відведено питанням оренди [68, с. 55-56]. У Чехії зазначено, що оренда і суборенда державних лісів заборонена, взагалі суборенда здійснюється, якщо таке положення зафіксоване в угоді оренди лісової ділянки. У Польщі оренда, продаж лісів, земель та іншої нерухомості Державної казни, якою управляє державне лісогосподарське підприємство, потребує дозволу з боку Міністерства охорони навколишнього середовища країни. В Литві оренда державних лісів можлива тільки з метою рекреації, ведення мисливського господарства та інших неприбуткових видів діяльності, що визначені урядом. У Латвії встановлено випадки можливий продаж чи відчуження державних лісів. У нашій державі питанню права власності на ліси присвячений окрема глава, в якій конкретизується коло суб'єктів, їх права та обов'язки. Визначається що ліси можуть перебувати в державній, комунальній та приватній власності, а також можливість надання у користування лісів.

Права та обов'язки суб'єктів лісових відносин переважно віднесені до відповідних статей [68, с. 56-57]. Так у литовському кодексі в двох статтях зібрані основні права й обов'язки суб'єктів лісових відносин. В угорському законі окремо визначені обов'язки лісового менеджера, а в естонському права й обов'язки лісових власників і обов'язки менеджера лісів. Державна

компанія і власники приватних лісів повинні зберігати ліс та забезпечувати безперервність користування. В ЛКУ формально визначені об'єкт лісових відносин -лісовий фонд України та окремі лісові ділянки, а також суб'єкти лісових відносин - органи державної влади, органи місцевого самоврядування, юридичні особи та громадяни, які діють відповідно до Конституції та законів; дається визначення лісових відносин.

Порядок доступу в ліс визначений як вільний у законах [46, с. 146-147]. Так, у шведському і словацькому законах це питання не розглядається. Особи, що знаходяться в лісі, можуть збирати гриби й інші недеревні лісові продукти при дотриманні визначених правил, дуже детально визначених у чеському і польському кодексах. Однак передбачається можливість обмеження вільного доступу в ліс власниками, лісовою адміністрацією чи лісокористувачами у відповідних випадках, а угорським, литовським і польським законами визначені ділянки, у які доступ заборонений. У литовському, латвійському, угорському і польському кодексах передбачається необхідність у разі обмеження відвідування лісу ставити попереджувальні знаки.

Питанням охорони і захисту лісу належну увагу приділено у кожному законі [46, с. 144]. Практично кожен кодекс містить посилання на інструкції чи підзаконні акти в галузі охорони і захисту лісу, встановлює вимоги повідомлення до лісової адміністрації про спалахи шкідників і хвороб.

В ЛКУ, якщо конкретизувати, то в окремій главі розкривається зміст особливостей охорони, захисту, використання та відтворення лісів на окремих категоріях земель (Глава 20). Також закони приділяють значну увагу проблемі охорони навколишнього середовища і збереження біологічної різноманітності лісів. Зокрема, у законах Естонії і Латвії перелічені ключові біотопи й особливо захисні ділянки. У багатьох державах законодавчо визначені принципи організації служби лісової охорони (Чехія, Польща, Угорщина), а також обов'язки місцевої влади по охороні лісів від пожеж (Чехія, Польща). В Угорщині визначені вимоги до кваліфікації працівників у

лісі і сертифікації лісової продукції. Умови використання лісового транспорту знаходимо в Чехії й Угорщині. У Чехії особливу увагу приділено гідротехнічним заходам, у Чехії і Словаччині питанням звітності, Естонії, Латвії й Угорщині - вимогам щодо збору інформації про ліси і лісові ресурси, у Латвії положенню про моніторинг лісів, Швеції - збереженню культурної спадщини і розведенню північних оленів.

В заключній частині аналізованих лісових актів усіх країн визначається відповідальність суб'єктів лісових відносин за порушення лісового законодавства. В законах відзначається важливість дотримання лісового законодавства, а особи, винні в його порушенні, несуть відповідальність за свої дії. Відповідальність за порушення досить чітко визначено чеським, естонським, словацьким, шведським й угорським законами. Докладно описані види лісопорушень та передбачені в конкретному випадку штрафи з зазначенням строків і механізму їх накладання [55, с. 453]. Таке ж чітке визначення відповідальності за порушення лісового законодавства деталізується в ЛКУ.

Відповідно до ст. 105 ЛКУ, порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність відповідно до закону [2].

Закінчуються лісові закони перехідними положеннями, що регулюють дії суб'єктів лісових відносин у період вступу в дію нового лісового акта (кодекси Чехії, Угорщини, Естонії, Польщі). У словацькому, естонському, польському, українському і чеському законах є положення, що підлягають зміні в інших законодавчих актах у зв'язку з набуттям чинності нового лісового кодексу [46, с. 148].

Отже, під системою лісового законодавства слід розуміти сукупність юридичних норм, що регулюють відносини, пов'язані з використанням лісів. Основними нормативно-правовими актами вітчизняного лісового законодавства є Конституція України, Лісовий кодекс України (у новій редакції 2006 р.), Закон України «Про охорону навколишнього природного

середовища», Закон України «Про рослинний світ», Закон України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону», Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки» тощо. Чинна сьогодні редакція Лісового кодексу України, незважаючи на свій прогресивний характер, продовжує містити деякі недоліки та неточності, що стоять на перешкоді динамічного розвитку лісового господарства та здійсненню ефективного державного управління в цій сфері.

Складовою лісового законодавства є також акти Кабінету Міністрів України, центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства, місцевих рад та державних адміністрацій.

Однією з правових форм міжнародного співробітництва України у сфері лісокористування є міжнародні договори та міжнародно-правові угоди між державами відповідного регіону. Крім того, слід зазначити, що міжнародне співробітництво в галузі охорони лісів здійснюється на трьох рівнях: міжнародному (світовому), європейському та регіональному.

При гармонізації законодавства нашої держави із законодавством ЄС, слід врахувати досвід ЄС у правовому регулюванні лісокористування та включити до Лісового кодексу України положення, що будуть спрямовані на оновлення лісової політики держави.

Висновки до розділу 1

1. Під категорією ліс слід розуміти екологічну систему, котра складається з деревно-чагарникової та трав'янистої рослинності, що проростає на землі, а також інших природних компонентів, які

взаємопов'язані у своєму розвитку та життєдіяльності, мають взаємний вплив і вплив на навколишнє природне середовище.

2. Запровадження сучасної термінології, що має відобразити тенденції у сфері природокористування свідчить про необхідність застосування терміну «стале лісокористування», під котрим розуміємо ощадливе використання лісів і роботи по висаджуванню різних порід дерев для формування в лісах стійких екосистем, на відміну від монокультурних, що більш піддатливі до хвороб і впливу шкідників, які активно практикуються лісопромисловими організаціями.

3. Під системою лісового законодавства слід розуміти сукупність юридичних норм, що регулюють відносини, пов'язані з використанням лісів. Чинна сьогодні редакція Лісового кодексу України, незважаючи на свій прогресивний характер, продовжує містити деякі недоліки та неточності, що стоять на перешкоді динамічного розвитку лісового господарства та здійсненню ефективного державного управління в цій сфері.

При гармонізації законодавства нашої держави із законодавством ЄС, слід врахувати досвід ЄС у правовому регулюванні лісокористування та включити до Лісового кодексу України положення, що будуть спрямовані на оновлення лісової політики Української держави.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ

2.1. Право власності на ліси і право лісокористування

Власність є економічною категорією, через яку проявляється характер зв'язку суспільних систем, колективних груп, індивідів з об'єктами матеріального світу і результатів матеріального виробництва, його предметами і речами. Вона є визначальною у відносинах, оскільки через характер привласнення — матеріальну, економічну сторону проявляється їх соціальна сторона — взаємодія і взаємовідносини між самими суб'єктами. Саме з метою врегулювання останніх будь-які відносини закріплюються за допомогою норм права. Тоді власність у правовому розумінні набуває форми права власності.

В юридичній літературі термін «право власності» вживається в двох значеннях, а саме об'єктивному і суб'єктивному [22, с. 34]. Право власності в об'єктивному розумінні є сукупністю правових норм, які регулюють відносини власності в тій чи іншій правовій системі, закріплюють володіння, користування і розпорядження власністю, охороняють і захищають власність від протиправних дій третіх осіб. Право власності у суб'єктивному розумінні є закріпленою у відповідних нормах можливість конкретного власника володіти, користуватися, розпоряджатися належною йому власністю (предметами, об'єктами, майном) на власний розсуд, але в межах, передбачених законом.

Суб'єктивне право власності ж на ліси є сукупністю повноважень суб'єктів екологічних правовідносин щодо володіння, користування і розпорядження лісами. Суб'єктивне право власності становить абсолютний характер. Це означає, що саме правомочному суб'єкту належать виключні права щодо володіння, користування і розпорядження лісами, поведінка всіх

інших осіб (не власників) - повинна бути такою, що не перешкоджає власнику здійснювати належне йому суб'єктивне право.

Підставою виникнення суб'єктивного права власності на природні ресурси як і права власності стосовно іншого майна є юридичний факт — обставина, з якою законодавство пов'язує зміну власника (форми права власності) на землю, надра, рослинний і тваринний світ та інші об'єкти природи. Виникнення права власності посвідчується державним актом на право власності та цивільно-правовою угодою на придбання об'єктів власності.

Власність в Україні виступає в трьох формах: приватна, колективна, державна. Оскільки природні ресурси теж є об'єктом права власності, то це положення поширюється і на них.

Згідно з ч. 3 ст. 7 ЛКУ ліси можуть перебувати в державній, комунальній і приватній власності [2].

Відповідно до ст. 13 Конституції України земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони є об'єктами права виключної власності народу України [1]. Тому законодавство встановлює загальнонародну власність на ліси. Це особлива форма привласнення в інтересах народу, якій притаманний самий вищий, порівняно з іншими формами привласнення, ступінь усуспільнення.

Народ України як єдине джерело державної влади в державі має право безпосередньо, шляхом референдуму вирішувати питання щодо правового стану природних об'єктів, їх використання і охорони або здійснювати своє повновладдя в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів через республіканські органи державної влади і органи місцевого самоврядування. Рівень управління і закріплення природних об'єктів за певними формами власності визначається значенням окремих природних об'єктів, ресурсів, систем для масштабів всієї країни та суспільства в цілому.

Згідно ст. 8 ЛКУ у державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній чи приватній власності. Право державної власності на ліси набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій відповідно до закону.

Право комунальної власності на ліси реалізується територіальними громадами безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування.

Крім того, ліси в Україні можуть перебувати у приватній власності. Суб'єктами права приватної власності на ліси є громадяни та юридичні особи України.

Зміст права власності на ліси є сукупність трьох головних правомочностей щодо них, а саме права володіння, права користування і права розпорядження. Вказані правомочності виникають у власника разом з набуттям права власності на ліси і в сукупності можуть належати тільки власникові [24, с. 56].

Право володіння лісами є забезпеченою юридичними нормами можливість фактично і безперешкодно, хоча і з дотриманням вимог законодавства, впливати на них. Це гарантована належність власнику, яка означає невід'ємність лісів від власників без згоди останніх чи без належних на те підстав, це визнання їх абсолютних прав на природні об'єкти і ресурси та недопущення впливу на них інших осіб.

Право володіння є гарантією подальшого розпорядження природними ресурсами та їх використання.

Право користування лісами становить використання їх корисних властивостей, забезпечене наявністю юридичних норм щодо такого. Право користування лісами реалізується на декількох рівнях:

- суб'єктами права приватної і колективної власності з метою використання корисних властивостей природних ресурсів для задоволення

особистих потреб (забезпечується юридично гарантованою можливістю для самостійного їх використання);

- державою і органами місцевого самоврядування для задоволення різноманітних потреб громадян і суспільства в цілому (забезпечується діяльністю спеціальних уповноважених державою органів, яка спирається на правове закріплення і регламентацію в нормативно-правових актах).

Право розпорядження є юридично забезпеченою можливістю визначення фактичної і подальшої долі природного об'єкта. Особливістю права розпорядження лісами як власністю є необхідність визначення їх правового статусу [37, с. 65]. Відповідно до лісового законодавства правом розпорядження держави є юридично забезпечена можливість визначення основних засад і режиму використання лісів, передача їх у власність або користування, встановлення порядку та розмірів плати за використання, граничних розмірів плати.

Право розпорядження органів самоврядування становить надана правовими нормами можливість розподілу і перерозподілу природних ресурсів, визначення розміру середніх часток, що підлягають передачі у власність, надання у користування цих лісів, відчуження їх іншим особам відповідно до чинного законодавства.

Право розпорядження колективних і приватних власників природних ресурсів є забезпеченою правовими нормами можливістю самостійного використання природних ресурсів, право надання їх у користування іншим особам з дотриманням вимог законодавства і право добровільного відчуження.

Здійснення права власності на природні ресурси, повинно відзначатися суворим дотриманням вимог лісового законодавства. Право власності не може завдавати шкоди правам, свободам інших громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію на планеті і природну якість землі.

Суб'єктом права державної власності на ліси є народ України, який відповідно до ст. 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» має право на володіння, використання і розпорядження природними багатствами країни [7]. Від імені народу України право власності на ліси, а саме розпорядження ними здійснює Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради народних депутатів (обласні, районні, міські, сільські і селищні).

Верховна Рада України визначає основні напрямки державної політики у галузі охорони навколишнього природного середовища, у галузі використання, захисту та відтворення природних об'єктів (лісів), здійснює законодавче регулювання всіх природоресурсових відносин, в т.ч. лісових, водних та ін., затверджує державні екологічні програми, визначає порядок організації та діяльність органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, встановлює правовий режим зон надзвичайної екологічної ситуації, статус потерпілих громадян та оголошує такі зони на території республіки.

Суб'єктом права державної власності на природні ресурси є Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій відповідно до законодавства.

Так, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим виступає суб'єктом права державної власності на землі в межах території автономної республіки, за винятком земель загальнодержавної власності. Рада Міністрів Автономної Республіки Крим забезпечує реалізацію екологічної політики України; приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших об'єктів та територій, що підлягають особливій охороні; затверджує місцеві екологічні програми; встановлює в разі потреби нормативи екологічної безпеки більш суворі, ніж ті, що діють в цілому на території України; створює і визначає статус резервних, в тому

числі валютних, фондів для фінансування програм щодо охорони довкілля; здійснює інші повноваження.

Право приватної власності на ліси громадян та юридичних осіб України виникає з моменту одержання ними документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку, а також їх державної реєстрації. Документом, що посвідчує право приватної власності на ліси, є державний акт на право власності на землю, що виданий на відповідну земельну ділянку.

На сьогодні звертається увага на необхідність удосконалення правового регулювання надання громадянам та юридичним особам у власність земельних ділянок лісового фонду. На думку Шершуна С.М., на законодавчому рівні слід установити порядок надання у приватну власність земельних ділянок деградованих і малопродуктивних угідь для заліснення, який має передбачати наявність у відповідних суб'єктів певної освіти, досвіду роботи у лісовому господарстві, можливість залучення до здійснення відповідних робіт підготовлених спеціалістів, організувати належне матеріально-технічне забезпечення заходів із заліснення, а також визначати умови відчуження таких земельних ділянок, режим використання відповідних земельних ділянок тощо [90, с. 7].

Право лісокористування в юридичній літературі розглядається як один з важливих правових інститутів лісового права, котрий включає в себе сукупність правових норм, які встановлюють умови і порядок багатоцільового раціонального використання, відтворення і охорони лісів, ведення лісового господарства, права та обов'язки лісокористувачів, виходячи з інтересів суспільства в одержанні деревини, використання інших корисних властивостей лісу. Цей інститут - один з центральних в екологічному праві, оскільки дає можливість суспільству забезпечувати раціональне використання лісових ресурсів країни. Дана можливість забезпечується шляхом надання ресурсів лісу, які є у власності держави, у користування фізичних та юридичних осіб України. В даному випадку право лісокористування є складовою права природокористування, можна сказати

вони співвідносяться як поняття загальне і часткове, у зв'язку з цим їм властиві спільні ознаки.

У результаті закріплення природних ресурсів за відповідними суб'єктами у них виникає відповідно до закону сукупність прав і обов'язків, тобто право лісокористування в суб'єктивному значенні. Відповідно право лісокористування в суб'єктивному значенні - це надане фізичним і юридичним особам право володіння і користування, тобто право безпосередньої експлуатації лісових ресурсів з метою отримати певне благо. Суб'єкт, який не має такого права відповідно не є лісокористувачем. В юридичній літературі деякі дослідники в суб'єктивне право лісокористування включають і право володіння, і право управління, і право розпорядження. Дійсно, лісокористувачам належать вказані правомочності. Але це не можна вважати правом користування, бо згадані правомочності мають місце поряд з правом користування. Таким чином, сукупність усіх перелічених правомочностей у лісокористувачів не можна називати правом користування. Виходячи із загальноприйнятих у праві понять і термінології, під суб'єктивним правом природокористування необхідно розуміти забезпечену законом можливість безпосередньої експлуатації природного об'єкта з метою одержання певних благ [89, с. 67]. Для усунення термінологічної плутанини доцільно сукупність правомочностей, що належать конкретному лісокористувачу і покладених на нього обов'язків іменувати не «правом лісокористування», яке повинно застосовуватись лише для позначення відповідної сукупності норм, тобто для позначення об'єктивного, а не суб'єктивного права, а лісокористуванням. Останнє доцільно називати правомочністю, як право безпосередньої експлуатації об'єкта.

На наш погляд, слід відрізняти фактичне користування і право користування, яке являє собою фактичне користування на законних підставах.

Право лісокористування є єдинію юридичною підставою, за якою окремі установи, підприємства, організації і громадяни можуть володіти та

користуватися багатствами лісу. Право лісокористування є похідним від права державної власності на природні ресурси та об'єкти природи [86, с. 32].

Право лісокористування різновекторне. По-перше, воно зв'язує користувачів з державою в особі органів державного управління, які відводять відповідні ділянки лісу і здійснюють нагляд. По-друге, це право пов'язує суб'єкта права лісокористування зі всіма існуючими підприємствами, а також громадянами, тобто будь-якими суб'єктами права. На основі вказаного права лісокористувач може вимагати від інших осіб утримуватись від незаконних дій, що порушують його володіння і користування, а всі особи повинні слідувати таким вимогам. По-третє, право лісокористування породжує юридичний зв'язок між суб'єктом цього права і сусідніми лісокористувачами. Даний юридичний зв'язок заключається в праві лісокористувача вимагати від сусідів такого користування відповідною ділянкою чи об'єктом, яке не заважало б йому самому в здійсненні його права лісокористування та не погіршило б стану ділянки або об'єкта, що знаходиться в його користуванні.

Крім того, право лісокористування має цільовий характер. Держава надає окремим лісокористувачам конкретні ділянки лісу, об'єкти лісокористування для визначених цілей, які в обов'язковому порядку фіксуються в дозволах на право користування. Надання праву лісокористування цільового характеру має важливе значення. Зокрема дає державі можливість планувати експлуатацію природних ресурсів та забезпечувати найбільш ефективно їх використання в інтересах суспільства. Використання наданих об'єктів не за призначенням розглядається не тільки як вихід за межі права лісокористування, але і як порушення права державної власності. Це порушення тягне за собою вилучення у лісокористувача відповідної ділянки або об'єкта, а тому і припинення права лісокористування по відношенню до них.

Лісокористувачі не мають права продавати, обмінювати, дарувати, заповідати, чи яким-небудь іншим способом відчужувати своє право

користувача. Передача цього права від однієї особи до іншої можливе лише за розпорядженням визначених державних органів. Право лісокористування характеризується стійкістю, яка виявляється в тому, що об'єкти права лісокористування надаються в безстрокове користування і право користування може бути припинено не інакше як на основах, вказаних в законі. Це створює користувачу необхідні умови для здійснення його діяльності, гарантію його інтересам [86, с. 45].

Право лісокористування надається на певний строк, особливо в тих випадках коли ресурс або об'єкт потрібен користувачеві тимчасово.

Право лісокористування відноситься до абсолютних прав. Лісокористувачі мають право вимагати від будь-кого утримуватись від неправомірних зазіхань в межі їх лісокористування. Особи, що порушують права лісокористувачів, повинні виконувати такі вимоги.

Право лісокористування безпосередньо пов'язане з охороною природи та її окремих об'єктів. Використання та охорона є елементами однієї системи взаємодії суспільства та природи [86, с. 21].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що на сьогодні в Україні у державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній чи приватній власності. Право комунальної власності на ліси реалізується територіальними громадами безпосередньо чи через утворені ними органи місцевого самоврядування. Крім того, ліси в Україні можуть перебувати у приватній власності, суб'єктами якої є громадяни та юридичні особи України.

Зміст права власності на ліси є сукупність трьох головних правомочностей щодо них, а саме права володіння, права користування і права розпорядження. Так, право володіння лісами є забезпеченою юридичними нормами можливість фактично і безперешкодно, хоча і з дотриманням вимог законодавства, впливати на них; гарантована належність власнику, яка означає невід'ємність лісів від власників без згоди останніх чи без належних на те підстав, це визнання їх абсолютних прав на природні

об'єкти і ресурси та недопущення впливу на них інших осіб. Право володіння є гарантією подальшого розпорядження природними ресурсами і їх використання. Право користування лісами становить використання їх корисних властивостей, забезпечене наявністю юридичних норм. Право розпорядження є юридично забезпеченою можливістю визначення фактичної долі природного об'єкта.

Право лісокористування слід розглядати як один з важливих правових інститутів лісового права, котрий включає в себе сукупність правових норм, які встановлюють умови і порядок багатоцільового раціонального використання, відтворення і охорони лісів, ведення лісового господарства, права та обов'язки лісокористувачів, виходячи з інтересів суспільства в одержанні деревини, використання інших корисних властивостей лісу.

2.2. Правові питання окремих видів лісокористування

Уразливість і екологічна нестабільність важливого природного багатства України - лісів - постійно привертала і привертають увагу дослідників, а також широкого кола громадськості. І не дивно, адже ліси завжди були і залишаються одним з головних природних чинників, місцем формування трудової діяльності людини - починаючи з доісторичних часів і до сьогодні. Екологічні та правові суперечності щодо лісокористування і напрямів його розвитку нерідко зводять до емоційного сприйняття поверхових, іноді розрізнених факторів, без з'ясування їх глибинних причин [70, с. 173]. Багато науковців вбачають можливість поліпшити екологічну ситуацію на шляху подальшого розширення об'єктів природно-заповідного фонду, істотного обмеження або й повного припинення промислового лісокористування в лісах деяких регіонів, не вдаючись до системного аналізу стану справ у галузі, до висвітлення об'єктивних лісівничо-технічних показників, які характеризують стан лісів і зміни, що відбулися в них за минулі десятиріччя і відбуваються в сучасних умовах.

У лісах здійснюються зокрема такі види лісокористувань:

- за підставами виникнення (загальне та спеціальне використання лісових ресурсів);
- за правовою формою реалізації (первинне використання лісів);
- за цільовим призначенням лісу (використання лісів для потреб лісового господарства; використання лісів для потреб мисливського господарства; використання лісів у науково-дослідних цілях, санітарно-гігієнічних, рекреаційних, оздоровчих цілях тощо);
- за строками використання (постійне та тимчасове).

Розглянемо загальне і спеціальне використання лісових ресурсів.

Відповідно до ст. 66 ЛКУ у порядку загального використання лісових ресурсів громадяни мають право в лісах державної і комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати,

безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо. Максимальні норми безоплатного збору дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, горіхів, грибів тощо встановлюються органами виконавчої влади за поданням органу виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства, погодженим з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища. Громадяни під час здійснення загального використання лісових ресурсів зобов'язані виконувати вимоги пожежної безпеки в лісах, користуватися лісовими ресурсами, способами і в обсягах, що не завдають шкоди відтворенню цих ресурсів, не погіршують санітарного стану лісів.

Спеціальне використання лісових ресурсів виявляється шляхом надання громадянам, підприємствам, установам і організаціям у користування лісових ресурсів на підставі спеціальних дозволів, що зареєстровані у встановленому порядку та за окрему плату для здійснення виробничої та іншої діяльності. Спеціальне використання лісових ресурсів на виділеній лісовій ділянці проводиться за спеціальним дозволом - лісорубний квиток чи лісовий квиток, що видається безоплатно. Спеціальний дозвіл на інші види спеціального використання лісових ресурсів надається власниками лісів чи постійними лісокористувачами. На виділених лісових ділянках можуть використовуватися лише такі лісові ресурси та лише для цілей, що передбачені виданим спеціальним дозволом.

В основу класифікації видів спеціального використання лісових ресурсів покладено роль лісів, які використовуються як природний ресурс [37, с. 63]. Вона, зокрема, полягає у значенні лісу як джерела деревини, живиці, інших лісових ресурсів, а також у специфічних якостях лісу (лікувально-оздоровчих, рекреаційних, естетичних).

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється в межах лісових ділянок, що виділені для цієї мети. ЛКУ (ст. 67) передбачає, що у порядку спеціального використання можуть здійснюватися такі види використання лісових ресурсів: заготівля деревини; заготівля другорядних лісових матеріалів; побічні лісові користування; використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт. Землі, котрі були порушені під час використання лісових ресурсів, приводяться відповідно до вимог законодавства винними в цьому особами за їх рахунок до стану, придатного для використання за призначенням.

Заготівля деревини є основним лісовим користуванням щодо задоволення потреб суспільства у лісових ресурсах. Порядок заготівлі деревини під час проведення рубок головного користування, другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та використання корисних властивостей лісів регулюється ЛКУ, Порядком спеціального використання лісових ресурсів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 761 [12].

Заготівля деревини здійснюється при використанні лісових ресурсів у порядку рубок головного користування, що проводяться в стиглих та перестійних деревостанах. Для заготівлі деревини під час рубок головного користування в першу чергу призначаються пошкоджені, ті, що усихають, інші деревостани, що потребують термінової рубки за своїм станом, та деревостани, які вийшли з підсочування.

Залежно від категорій лісів, природних лісорослинних умов, біологічних особливостей деревних порід та інших особливостей застосовуються такі системи рубок головного користування: суцільні (під час яких весь деревостан вирубується повністю, за винятком насінників, життєздатного підросту і молодняку, цінних і рідкісних видів дерев та чагарників, що підлягають збереженню), поступові (під час яких

передбачається видалення деревостану за кілька прийомів), вибіркові (під час яких періодично вирубується частина дерев, що є перестійними і стиглими, а лісова ділянка залишається постійно вкритою лісовою рослинністю), комбіновані рубки (під час яких поєднуються елементи різних систем поступових і вибіркових рубок).

Деревина заготовляється також під час здійснення лісогосподарських заходів, не пов'язаних з використанням лісових ресурсів (поліпшення якісного складу лісів), та під час проведення інших заходів (розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо). Під час проведення заготівлі деревини не дозволяються вирубування та пошкодження: цінних і рідкісних дерев та чагарників, занесених до Червоної книги України; насінників та плюсових дерев.

Заготівля деревини в порядку проведення рубок головного користування, а також інших рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства, проводиться власниками лісів та постійними лісокористувачами, яким у встановленому порядку надано це право. У разі здійснення будівельних та інших робіт на лісових ділянках заготівля деревини проводиться тими громадянами та юридичними особами, яким надано земельні ділянки для таких цілей, якщо в рішенні про надання земельної ділянки не передбачено інше.

Лімітом заготівлі деревини в порядку рубок головного користування є затверджена в установленому порядку розрахункова лісосіка. Забороняється заготівля деревини в порядку рубок головного користування в розмірах, що перевищують розрахункову лісосіку.

У лісах без заповідання їм шкоди може здійснюватися заготівля другорядних лісових матеріалів, зокрема живиці, пнів, лубу, кори, деревної зелені, деревних соків.

Порядок заготівлі живиці у хвойних насадженнях і обов'язкові для виконання всіма постійними і тимчасовими лісокористувачами, які

проводять заготівлю живиці в лісах України закріплений Правилами заготівлі живиці в лісах України, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 08.02.1996 р. № 185 [13]. Так, заготівля живиці здійснюється шляхом підсочування у стиглих хвойних деревостанах, які після закінчення строків підсочування вирубуються, а також у пристигаючих деревостанах, які до часу закінчення підсочування підлягатимуть вирубуванню. Лісові ділянки для заготівлі живиці визначаються відповідно до матеріалів лісовпорядкування та планів рубок головного користування.

Пні дерев заготовляються для отримання осмолу і дров. Луб заготовляється в період інтенсивного руху соків (квітень-травень) шляхом знімання кори з дерев, призначених для рубки у поточному році. Кора деревних порід (дуба, крушини, калини тощо) заготовляється з метою отримання лікарської сировини, а також технічної сировини для виробництва дьогтю. До деревної зелені належать дрібні пагони і гілки дерев, підліску, підросту та цілі дерева, що заготовляються з метою приготування корму для тварин, а також задоволення технічних, ритуальних та інших потреб. Заготівля деревних соків здійснюється з придатних для підсочування дерев на спеціально створених деревостанах; на ділянках лісу, які виділяються за 10 років до проведення рубок головного користування або інших рубок (коли деревостан призначено до рубки); з пнів дерев, зрубаних напередодні соковиділення.

До побічних лісових користувань належать: заготівля сіна, випасання худоби, розміщення пасік, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету. Побічні лісові користування повинні здійснюватися без заподіяння шкоди лісу.

Для сінокосіння можуть використовуватися незалісені зруби, галявини та інші не вкриті лісовою рослинністю лісові ділянки, на яких не очікується природне відновлення лісів. Випасання худоби, крім кіз, дозволяється на вкритих і не вкритих лісовою рослинністю ділянках, якщо це не завдає шкоди лісу. Ділянки для розміщення вуликів і пасік з метою раціонального

використання медоносів лісу і лучного різнотрав'я виділяються переважно на узліссях, галявинах та інших не вкритих лісовою рослинністю ділянках. Заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин здійснюється способами, що виключають виснаження їх ресурсів. Збирання лісової підстилки допускається в окремих випадках в експлуатаційних лісах на ділянках, що визначаються власниками лісів чи постійними лісокористувачами.

Використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт здійснюється з урахуванням вимог щодо збереження лісового середовища та природних ландшафтів з додержанням правил архітектурного планування приміських зон і санітарних вимог. У лісах, що використовуються для відпочинку, лісокористувачі повинні здійснювати роботи щодо їх благоустрою [48, с. 45].

Використання корисних властивостей лісів може бути тимчасово зупинене у разі високої пожежної небезпеки, незадовільного стану лісів внаслідок ущільнення ґрунту їх відвідувачами, виникнення вогнищ шкідників і хвороб лісу та інших факторів, що призводять до ослаблення природних функцій лісів. У разі погіршення стану насаджень лісокористувачами з'ясовуються причини погіршення, вживаються заходи до зняття чи зниження рівня рекреаційного навантаження, а також до усунення причин такого погіршення та регулювання інтенсивності відвідування.

Заготівля деревини здійснюється протягом року, на який лісосіка призначена для рубки, а вивезення - з 1 січня року рубки та до 1 квітня наступного року. Деревина вважається заготовленою, якщо проведено валку дерев, обрубання гілок і сучків.

Огляд місць заготівлі деревини та використання корисних властивостей лісів здійснюється власником лісів або постійним лісокористувачем після закінчення робіт з метою виявлення повноти і правильності розробки лісосік, заготівлі другорядних лісових матеріалів,

здійснення побічних лісових користувань, а також виявлення залишених недорубів, невивезеної деревини та другорядних лісових матеріалів.

Отже, проведений аналіз правового регулювання окремих видів лісокористувань свідчить, що екологічний фактор присутній у вимогах щодо використання лісових ресурсів для певних господарських, рекреаційних та інших цілей. Зокрема, такі вимоги визначають обсяги допустимого тиску на ліс як унікальний природний об'єкт, спрямовані на забезпечення збереження і подальше збільшення лісистості в Україні. Така спрямованість лісового законодавства має бути збережена і надалі при будь-яких його реформуваннях [47, с. 125-126]. Разом із тим аналіз законодавства свідчить про резерви поліпшення еколого-правового забезпечення лісокористувань.

Вважаємо, що для ефективності ведення рубок, забезпечення сталого лісокористування, збереження біофонду лісів, слід вимоги різноманітних нормативних актів закріпити в Положенні про проведення рубок лісів.

На основі проведеного аналізу можемо зробити висновок, що виокремлюють такі види лісокористувань за підставами виникнення: загальне та спеціальне використання лісових ресурсів. У порядку загального використання лісових ресурсів громадяни мають право в лісах державної і комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти тощо. У порядку спеціального використання можуть здійснюватися такі види використання лісових ресурсів: заготівля деревини; заготівля другорядних лісових матеріалів; побічні лісові користування; використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт. Для ефективності ведення рубок, забезпечення сталого лісокористування, збереження біофонду лісів, слід вимоги різноманітних нормативних актів закріпити в Положенні про проведення рубок лісів.

2.3. Еколого-правовий режим лісокористування

Уразливість і екологічна нестабільність важливого природного багатства України - лісів - постійно привертала і привертають увагу вчених, а також широкого кола громадськості. Багато науковців і політиків вбачають можливість поліпшити екологічну ситуацію на шляху подальшого розширення об'єктів природно-заповідного фонду, істотного обмеження або й повного припинення промислового лісокористування в лісах деяких регіонів.

Для зменшення наслідків негативного впливу на ліс у процесі накопичення практичного досвіду, розроблення наукових досліджень у даній сфері були вироблені правила поведінки людей у лісі, використання лісових ресурсів, а також корисних властивостей лісу. Загальнообов'язковість цих правил забезпечується їх трансформацією у правові норми, а їх сукупність утворює інститут права лісокористування, норми якого регулюють умови й порядок багатоцільового раціонального використання, відтворення й охорони лісів, ведення лісового господарства, визначають права та обов'язки безпосередньо лісокористувачів [75, с. 34].

Загальний підхід щодо положень по збереженню лісу і їх формування передбачає встановлення загальних приписів, що забезпечують екологічну спрямованість у лісокористуванні, та подальшу конкретизацію цих вимог щодо певних видів лісокористувань.

Ключовим у визначенні лісової політики є положення ЛКУ, відповідно до якого ліси є національним багатством і за своїм призначенням та місцерозташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Вимоги до лісокористувань, у тому числі екологічної спрямованості, визначаються відповідно до кожного з видів лісокористувань: загального та спеціального використання лісових ресурсів.

Загальне лісокористування характеризується тим, що воно може здійснюватись без спеціального дозволу зі сторони компетентних державних органів та виникає із законів або інших нормативно-правових актів, котрі регулюють лісокористування. Особливе значення загальне лісокористування має для громадян, оскільки надає їм можливість вільного використання природних багатств в особистих цілях. Спеціальне лісокористування здійснюється за дозволом компетентних державних органів чи первинних лісокористувачів, коли є потреба у виділенні конкретних частин об'єктів лісокористування та закріплення їх в особисте користування.

У постійне користування земельні ділянки лісового фонду надаються спеціалізованим лісогосподарським підприємствам, іншим підприємствам, установам, організаціям, у яких створено спеціалізовані підрозділи (постійні лісокористувачі), для ведення лісового господарства, а також для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт.

У тимчасове користування за погодженням з постійними лісокористувачами земельні ділянки лісового фонду можуть надаватися підприємствам, установам, організаціям, об'єднанням громадян, релігійним організаціям, громадянам України, іноземним юридичним особам та громадянам (тимчасові лісокористувачі) для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт. Тому, суб'єктами лісокористування є державні, колективні, громадські підприємства, установи, організації, в тому числі релігійні, громадяни України і їх об'єднання, іноземні юридичні особи та громадяни. Суб'єктами права лісокористування можуть бути крім того іноземні юридичні та фізичні особи [70, с. 172].

Водночас, нормами конкретних статей законодавства лісокористувачі визначаються як володільці суб'єктивних прав і носії суб'єктивних

обов'язків, тобто як суб'єкти правовідносин лісокористування відносно конкретних лісових ресурсів [55, с. 456].

Лісокористувачі мають визначені права та обов'язки внаслідок наявності у них екологічної правоздатності. Юридичні особи повинні володіти спеціальною правоздатністю, об'єм якої визначається їх статутом, відповідно з яким вони здійснюють свою діяльність. У фізичних осіб загальна правоздатність виникає з народження, а припиняється зі смертю. Однак об'єм та зміст екологічної правосуб'єктності юридичних і фізичних осіб не є незмінними та залежать від соціально-економічних умов в країні.

Суб'єкт права лісокористування також повинен володіти дієздатністю, тобто міг своїми діями здійснювати наявні у нього права і відповідати за виконання покладених на нього обов'язків. Дієздатність юридичних осіб виникає разом із їх правоздатністю з моменту їх створення. Дієздатність же фізичних осіб визначається лісовим правом відповідно до відносин, які воно регулює.

Об'єктами права лісокористування є лісові ресурси та земельні ділянки лісового фонду. Усі ліси на території України становлять лісовий фонд держави.

На практиці інколи складно з'ясувати, хто ж є власником лісів, оскільки не проведено чіткого розподілу земель (в тому числі з лісами) державної та комунальної власності, земель окремих сільських рад, що стає приводом для суперечок, які досить складно вирішити [54, с. 168]. Зазначимо, що оренда землі, зокрема лісів є більш гнучкою правовою конструкцією використання земельних ресурсів порівняно з постійним землекористуванням, або з відчуженням лісів у приватну власність. Тому ліси є специфічним об'єктом права власності, яке інколи досить складно реалізувати, оскільки ліс є тим ресурсом, який постійно перебуває під посиленою увагою зі сторони недобросовісних набувачів.

Проблемним питанням є також установлення оптимального екологічного режиму рубок у лісах. Так, охоронний статус лісів в Україні,

встановлений ЛКУ, не може бути належним чином забезпечений, зважаючи на деякі положення цього та інших нормативних актів.

З метою посилення ефективності лісокористувань слід переглянути порядок визначення стиглості лісу. Під стиглістю лісу розуміють такий його стан, в якому він найбільш повно задовольняє потреби господарства в тих чи інших продуктах. В практиці лісового господарства розрізняють зокрема такі стиглості: природну, поновлювальну, кількісну, технічну, захисну, якісну, господарську, фінансову [37, с. 65].

Сьогодні в Україні, в основному, оперують технічною і кількісною стиглістю. Кількісна стиглість для насаджень основних деревних порід досить давно і достовірно встановлена. Технічна стиглість являє собою стан деревостану, в якому настає найбільший середній приріст одного чи декількох сортиментів, котрі можна заготовити в насадженні. На відміну від кількісної стиглості технічна визначається не тільки біологічними особливостями деревної породи та умовами місцезростання, а і вимогами до якості деревини та сортиментів. Саме тому одним з головних завдань при встановленні віку технічної стиглості є визначення провідних сортиментів, на які орієнтується господарство тепер та в майбутньому [48, с. 123]. Тому технічна стиглість є відносним показником, який залежить не безпосередньо від віку, а більше від середнього діаметра і якості деревостану в залежності від його віку, і від сортиментів, які необхідно заготовити в насадженні. Саме тому встановлювати її значення слід не при стратегічному плануванні використання лісових ресурсів, а при тактичному і з орієнтацією на вимоги конкретного ринку.

Виходячи з викладених міркувань, необхідно розглядати вік стиглості не як окремий показник, а як один з компонентів, що дозволяє оптимізувати лісокористування і вікову структуру насаджень.

Таким чином, постають проблемні питання установа оптимального екологічного режиму рубок у лісах України. Крім того, на сьогодні слід переглянути порядок визначення стиглості лісу.

Висновки до розділу 2

1. На сьогодні в Україні у державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній чи приватній власності. Право комунальної власності на ліси реалізується територіальними громадами безпосередньо чи через утворені ними органи місцевого самоврядування. Крім того, ліси в Україні можуть перебувати у приватній власності, суб'єктами якої є громадяни та юридичні особи України.

2. Зміст права власності на ліси є сукупність трьох головних правомочностей щодо них: права володіння, права користування і права розпорядження. Так, право володіння лісами є забезпеченою юридичними нормами можливість фактично і безперешкодно, хоча і з дотриманням вимог законодавства, впливати на них; гарантована належність власнику, яка означає невід'ємність лісів від власників без згоди останніх чи без належних на те підстав, це визнання їх абсолютних прав на природні об'єкти і ресурси та недопущення впливу на них інших осіб. Право користування лісами становить використання їх корисних властивостей, забезпечене наявністю юридичних норм щодо такого. Право розпорядження є юридично забезпеченою можливістю визначення фактичної і подальшої долі природного об'єкта.

3. Важливим правовим інститутом лісового права є право лісокористування, котре в об'єктивному розумінні є сукупністю правових норм, які встановлюють умови і порядок багатоцільового раціонального використання, відтворення і охорони лісів, ведення лісового господарства, права та обов'язки лісокористувачів, виходячи з інтересів суспільства в одержанні деревини, використання інших корисних властивостей лісу.

4. Виокремлюємо такі види лісокористувань за підставами виникнення: загальне та спеціальне використання лісових ресурсів. Так, у порядку загального використання лісових ресурсів громадяни мають право в лісах державної і комунальної власності, а також за згодою власника в лісах

приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо. У порядку спеціального використання можуть здійснюватися такі види використання лісових ресурсів: заготівля деревини; заготівля другорядних лісових матеріалів; побічні лісові користування; використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт. Для ефективності ведення рубок, забезпечення сталого лісокористування, збереження біофонду лісів, слід вимоги різноманітних нормативних актів закріпити в Положенні про проведення рубок лісів.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЛІСОПОРУШЕННЯ

3.1. Правові основи юридичної відповідальності за лісопорушення

Одним із основних елементів правового забезпечення охорони і використання лісів є юридична відповідальність. Така відповідальність проявляється в обов'язку виконувати певні приписи і нести несприятливі наслідки.

Юридична відповідальність як правова категорія є одним із важливих інститутів права, тому їй приділена значна увага у літературі. Так, Г.В. Тищенко зазначає, що юридична відповідальність застосовується у двох формах: ретроспективній та активній (позитивній). Ретроспективна еколого-правова відповідальність - це форма юридичною відповідальності в галузі екології, котра передбачена законодавством і застосовується за уже скоєні екологічні правопорушення, неправомірну дію (чи бездіяльність). Під активною (позитивною) відповідальністю стосовно екологічного права розуміють правомірну екологоспрямовану діяльність, яка передбачає виконання і дотримання юридично встановлених заходів відповідальності наперед, за майбутні негативні наслідки екологічної діяльності, як компенсацію за такі [25, с. 13]. Позитивну (активну) та негативну (ретроспективну) правові форми юридичної відповідальності в галузі екології виділяє проф. В.І. Андрейцев [22, с. 187].

Екологічне законодавство не вживає поняття «позитивної відповідальності», хоча окремі її елементи в ньому і містяться. Свого часу «позитивна відповідальність», як один із аспектів юридичної відповідальності, була піддана справедливій критиці зі сторони відомих вчених-правознавців, зокрема Ю.С. Шемшученка, В.Л. Мунтяна і Б.Г. Розовського [87, с. 18].

Ю.С. Шемшученко, В.Л. Мунтян, Б.Г. Розовський слушно зазначають, що позитивна відповідальність - це не що інше, як загально-соціальна відповідальність, яка не співпадає з юридичною відповідальністю, як особливою правовою категорією, котра склалася у зв'язку з необхідністю покарання порушників правових вимог [87, с. 18]. О.С. Баб'як, Л.Д. Біленчук, Ю.О. Чирва також поділяють екологічну відповідальність на позитивну та ретроспективну [24, с. 75].

Підтримуємо думку П.В. Мельника щодо твердження про те, що відповідальність в галузі екології включає позитивну (активну) та негативну (ретроспективну) відповідальність. Позитивна відповідальність повністю не охоплюється поняттям «юридична відповідальність», а підставою юридичної відповідальності як особливої правової категорії є порушення екологічного законодавства [60, с. 102].

Під позитивною відповідальністю в сфері охорони лісів слід розуміти обов'язок дотримуватися правил взаємодії суспільства та природи для забезпечення ефективної охорони лісів, їх раціонального використання. Така відповідальність покликана обґрунтовано співвідносити екологічні та економічні інтереси суспільства в галузі охорони лісів. Для виникнення активної відповідальності не потрібно наявності самого правопорушення.

Так, В.І. Андрейцев відмічає такі види позитивної відповідальності в галузі екології, як: відповідальність держави за шкоду, заподіяну внаслідок Чорнобильської катастрофи; відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища; відповідальність за шкоду, заподіяну власникам природних ресурсів та природокористувачам і втрати виробництва [22, с. 189].

З врахуванням даних поглядів та відповідно до законодавства позитивна відповідальності в галузі охорони лісів включає плату за необхідне вилучення лісових ресурсів із зміною їх цільового використання і пов'язані з цим втрати. Оскільки відповідно до ЛКУ земля охоплюється поняттям лісу, і лісовий фонд тісно пов'язаний із землею, тому чинне

законодавство поєднує компенсаційні платежі, пов'язані з вилученням лісових ресурсів, із вилученням земельних ділянок, обмеженням прав власників землі і землекористувачів. Порядок визначення втрат лісогосподарського виробництва, що підлягають відшкодуванню, спричинені вилученням лісових угідь (вкритих лісовою рослинністю земель тощо), для використання їх у цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства, а також спричинені обмеженням прав власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, або погіршенням якості земель, зумовленим впливом діяльності підприємств, установ і організацій, встановлений постановою уряду від 17.11.1997 року № 1279 [11]. На розмір втрат впливає площа ділянки лісогосподарських угідь, котра вилучається, нормативи втрат лісогосподарського виробництва, що визначаються для кожної області окремо, коефіцієнт продуктивності лісових угідь за типами лісорослинних умов.

Суперечливим є також питання співвідношення юридичної відповідальності і санкції правової норми. На думку П.В. Мельника, дані категорії не слід ототожнювати, оскільки санкція є мірою юридичної відповідальності, яка реалізується в процесі її застосування. Юридична відповідальність являє собою охоронне відношення, в рамках якого реалізуються санкції правових норм [60, с. 104]. Відповідальність - це не санкція в статиці, а санкція в динаміці, тобто в процесі її застосування до осіб, що порушили норму права [61, с. 9]. Санкція відповідно є неодмінною умовою державного примусу за дотриманням норм права, умовою настання самої відповідальності за вчинені правопорушення. Тому юридична відповідальність в її ретроспективному значенні (наступає за вже вчинене правопорушення) є застосування і здійснення санкцій правових норм [34, с. 14]. В.К. Мамудов, В.В. Овсієнко, В.Я. Юдін вважають, що санкція є лише мірою відповідальності, наслідок, передбачений законом (договором) на випадок невиконання його приписів. Відповідальність же - це перетерплювання застосованих санкцій [58, с. 12].

Отже, юридична відповідальність як процес представляє собою правовідношення, котре є новим, зміст якого полягає в обов'язку правопорушника нести невидні для нього правові наслідки.

Юридична відповідальність і правоохоронне правовідношення, на думку Мельника П.В., мають тісний взаємозв'язок. Юридична відповідальність, будучи самостійним матеріальним правовідношенням, є водночас автономним елементом правоохоронного правовідношення. Вчений вважає досить суперечливим твердження, що юридична відповідальність виникає в момент вчинення правопорушення, оскільки виходячи з нього, можна сказати, що особа, здійснивши незаконну порубку лісу, яка підпадає під ознаки злочину, передбаченого статтею 246 Кримінального кодексу України, може бути піддана юридичній відповідальності без постановленого вироку суду. Тому юридична відповідальність виникає в наслідок винесення рішення, вироку суду, постанови про адміністративне правопорушення тощо. Період же припинення юридичної відповідальності співпадає з моментом реалізації правоохоронного відношення [60, с. 105].

Суть юридичної відповідальності полягає у негативних наслідках, які зобов'язаний понести правопорушник за порушення вимог чинного законодавства. Тому обгрунтованим є твердження П.М. Рабіновича, котрий під даним поняттям розуміє закріплений у законодавстві та забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [77, с. 135-136].

Тому під юридичною відповідальністю за порушення лісового законодавства необхідно розуміти правоохоронне відношення між державою в особі спеціально уповноваженого органу в галузі охорони дісів, правоохоронних органів, інших уповноважених суб'єктів та правопорушником щодо застосування до останнього заходів впливу, передбачених законом і його обов'язку понести не вигідні для нього правові наслідки за порушення лісового законодавства. Підставою даної

відповідальності є порушення вимог лісового законодавства, тобто вчинення лісопорушення, яке є різновидом правопорушення.

Економічна шкода, спричинена лісопорушенням, проявляється у формі втрати конкретного майна, очікуваних доходів, пошкодженні матеріальних цінностей. Екологічна шкода, проявляється у забрудненні, виснаженні та знищенні лісів. Крім того, вона посягає безпосередньо на ліси як природний комплекс і на взаємодію його з іншими природними об'єктами.

Таким чином, під лісопорушенням слід розуміти протиправне, як правило, винне діяння (дію або бездіяльність), що спричиняє шкоду лісу або несе реальну загрозу спричинення такої шкоди, порушуючи встановлені вимоги використання і охорони лісів.

Підставою юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства є склад лісопорушення.

На думку П.В. Мельника, більш вдалим і повним є розуміння під даним елементом лісопорушення суспільних відносин, які пов'язані з використанням, охороною лісів та регулюються безпосередньо правовими нормами [60, с. 107].

Об'єктивною стороною лісопорушення виступає протиправна поведінка самого правопорушника. Така протиправність полягає у тому, що правопорушник своїми діями порушує правові норми в сфері охорони лісів. Такі правові норми не обов'язково повинні бути передбачені у ЛКУ чи підзаконних нормативно-правових актах, які безпосередньо регулюють використання та охорону лісів. Вони можуть бути й у інших нормативно-правових актах. Тобто протиправність поведінки має місце при порушенні спеціальних лісоохоронних норм та загальних природоохоронних норм, принципів охорони природи. Лісопорушення може носити різний предметний характер, зокрема кримінально-правовий, цивільно-правовий, адміністративний, дисциплінарний.

Протиправне діяння повинно спричинити настання шкоди лісу або нести реальну загрозу спричинення такої шкоди. Факт заподіяння шкоди лісу

або реальна загроза її настання є ключовою ознакою лісопорушення. Така шкода має ряд особливостей, які відрізняють її від поняття шкоди в цивільно-правовому розумінні.

Суб'єктами лісопорушення можуть бути підприємства, установи та організації будь-яких форм власності, а також окремі громадяни та службові особи. Відповідно до ст. 16 Конституції України, до суб'єктів можна віднести і державу. Тому нести відповідальність за порушення лісового законодавства повинні і державні органи управління, які незаконно розпоряджаються лісовими ресурсами, порушують порядок надання їх у користування, постійні і тимчасові лісокористувачі. Відповідно до статті 107 ЛКУ, підприємства, установи, організації і громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну лісу внаслідок порушення лісового законодавства.

Вина є сновним елементом суб'єктивної сторони. Під виною розуміють психічне ставлення особи у формі умислу або необережності до своєї протиправної дії (або бездіяльності) і її результату [59, с. 24]. Кримінальна відповідальність настає лише за наявності вини. Що стосується цивільно-правової відповідальності, то за загальним правилом вона настає при наявності вини особи, що заподіяла шкоду.

Тому особливість шкоди лісу, яка спричинена лісопорушенням, полягає у тому, що в момент її відшкодування неможливо підрахувати всі реальні збитки. Деякі з них на цей момент ще не настають або не отримують достатнього виразу, але вони безумовно виникнуть пізніше, коли до винної особи неможливо буде пред'явити претензії з їх відшкодування за збігом строків позовної давності. Крім того, існує тісний взаємозв'язок між природними об'єктами, який полягає у тому, що спричинивши шкоду одному з них, тим самим погіршується стан інших. Так, самовільна рубка ґрунтозахисного лісу спричиняє ерозію ґрунтів, виникнення селей. Водночас, порушивши природну рівновагу, необхідно знову понести певні матеріальні затрати на її відновлення (наприклад, посадити і виростити на місці знищених нові деревостани).

Загалом погоджуючись з думкою В.Д. Басая щодо негативних наслідків майнового характеру, які входять до складу шкоди, заподіяної неправомірним використанням природних об'єктів [25, с. 15], можна викоремити такі елементи складу еколого-економічної шкоди, спричиненої лісопорушенням:

- втрата вартості пошкоджених або знищених лісових ресурсів (реальні збитки);
- втрата певної кількості лісових ресурсів, вартість яких проявиться в майбутньому у зв'язку з підвищенням їх продуктивності;
- неповернені витрати на матеріально-технічні засоби, оплату праці і т.п., які були вкладені при догляді за лісом, підвищенні його продуктивності;
- необхідні майбутні витрати, які слід понести з метою відновлення рівноваги у лісовому (природному) середовищі, що порушена внаслідок скоєння лісопорушення.

Інститут юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства є складним, оскільки склад лісопорушення та відповідальність за нього регулюються, загалом різними галузями права. Юридична відповідальність за лісопорушення проявляється у взаємодії різних галузей права, а лісове законодавство здійснює певний вплив на норми інших галузей. Зокрема, інститут відшкодування шкоди за лісопорушення, взаємодіючи з цивільно-правовим інститутом відшкодування шкоди, в деякій мірі його видозмінив. Однак в даному випадку не слід говорити про виникнення нового виду юридичної відповідальності. Тут слід погодитись із думкою Ю.С. Шемшученка, В.Л. Мунтяна, Б.Г. Розовського про те, що спеціальної земельно-правової чи водно-правової відповідальності в діючому земельному і водному законодавстві не передбачено взагалі [87, с. 30]. Крім того, ст. 105 ЛКУ визначено, що порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність. Отже, юридична відповідальність за

лісопорушення застосовує санкції, які встановлені в зазначених у ст. 105 ЛКУ галузях права з врахуванням специфіки даного виду правопорушення.

Специфічність визначення шкоди, спричиненої лісу, особливо велику частку якої становлять неодержані доходи, призвели до необхідності встановлення спеціальний такс для обчислення розміру такої шкоди. Ю.С. Шемшученко розуміє під таксою своєрідний тариф, розрахункову одиницю, яка застосовується для обчислення шкоди, спричиненої природним об'єктам [87, с. 194]. В.К. Попов та А.П. Гетьман, даним поняттям охоплюють заздалегідь встановлені державними компетентними органами розміри шкоди, заподіяні лісовим ресурсам із врахуванням групи лісів, породи дерев їх розміру тощо [74, с. 51]. На думку В.Д. Басай таксою є завчасно розрахована і зафіксована оцінка заподіяної екологічними правопорушеннями шкоди [25, с. 9].

Таким чином, такси для обчислення розміру відшкодування шкоди заподіяної порушенням лісового законодавства, представляють собою умовну одиницю виміру шкоди; виконують компенсаційні й караючі функції, оскільки включають реальні збитки, неотриманні доходи, витрати на відновлення лісових ресурсів, а також є заходами покарання правопорушника; встановлюються вони завчасно, до спричинення шкоди з врахуванням групи лісу, породи дерев, їх віку, розміру, інших характеристик лісових ресурсів; у своєму вартісному виразі враховують всі негативні майнові наслідки заподіяної шкоди, а також санітарно-захисну, оздоровчу, рекреаційну функції лісів, культурну, наукову, історичну цінність лісових ресурсів, їх розповсюдженість у даному регіоні; встановлюються урядом.

У юридичній літературі існує думка, що, враховуючи специфічний характер такс, слід замінити відповідальність за природоохоронним законодавством у формі відшкодування шкоди нормованим штрафом, визначивши це в законі. На думку П.В. Мельника, не є доцільним ототожнювати такси з штрафом, який є заходом адміністративного впливу. По-перше, такси - це вид санкцій, що застосовуються у випадку спричинення

шкоди, а штраф може накладатися за вчинення неправомірних дій, які не призвели до нанесення шкоди лісу. По-друге, стягнення шкоди здійснюється у судовому порядку, а штрафу в адміністративному. По-третє, відповідно до законодавства сплата штрафу не звільняє від відшкодування заподіяної лісопорушенням збитку [60, с. 113]. Однак не вірним, на нашу думку, є й твердження, що таксова відповідальність займає ніби проміжне місце між цивільною та адміністративною відповідальністю, з цивільною її ріднить сам принцип відшкодування шкоди, з адміністративною - наявність штрафної суми, стягнення, яке перевищує дійсну оцінку шкоди, оскільки за вчинення адміністративного проступку, фактично накладається одночасно дві санкції (в адміністративному порядку та в порядку відшкодування шкоди).

Відповідно до Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50) та зобов'язаний не заподіювати шкоди природі і відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66). Відшкодування шкоди, завданої лісу, не знімає питання про притягнення винних осіб до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової або кримінальної відповідальності. За загальним правилом особи, які вчинили правопорушення лісового законодавства, підлягають юридичній відповідальності. Особливості застосування різних видів юридичної відповідальності (дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної) визначені спеціальним законодавством.

Дисциплінарна відповідальність полягає у накладенні на винну особу дисциплінарного стягнення. Підставою її виникнення може бути невиконання чи неналежне виконання порушником своїх трудових обов'язків. Суб'єктами дисциплінарної відповідальності виступають посадові та фізичні особи. Дисциплінарні стягнення накладаються адміністрацією підприємств, установ, організацій за місцем роботи особи, яка вчинила дисциплінарний проступок, чи вищестоящим органом у порядку підлеглості.

Підставою для притягнення винних осіб у порушенні вимог лісового законодавства до адміністративної відповідальності є відповідне адміністративне правопорушення (проступок), передбачене Кодексом про адміністративні правопорушення України від 07.12.1984 р. [3].

Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна умисна або необережна дія чи бездіяльність, що посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративне правопорушення може бути вчинене умисно чи з необережності. Умисно вчиненим визнається правопорушення, якщо особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки та бажала або свідомо допускала їх настання.

Адміністративне правопорушення визнається вчиненим з необережності, якщо особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була та могла їх передбачити.

Усі адміністративні правопорушення у цій сфері поділяють на кілька груп. До першої групи належать проступки, спрямовані на порушення права державної власності на ліси:

- самовільна переуступка права лісокористування, а також укладення інших угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на ліси (ст. 49);

- використання ділянок земель державного лісового фонду для розкорчовування, спорудження будівель, переробки деревини, влаштування складів тощо без належного дозволу на використання цих ділянок (ст. 63);

- порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці (ст. 64);

- незаконна порубка і пошкодження дерев і чагарників, знищення або пошкодження лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також молодняка природного походження і самосіву на площах, призначених під лісовідновлення (ст. 65);

- перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів, у тому числі лісових ресурсів (ст. 91²).

До другої групи належать:

- знищення або пошкодження позахисних лісових смуг, захисних лісових насаджень вздовж берегів річок, каналів, навколо водних об'єктів, гідротехнічних споруд, на смугах відводу автомобільних доріг, залізниць та інших захисних лісових насаджень (ст. 65¹);

- знищення або пошкодження підросту в лісах (ст. 66);

- порушення вимог пожежної безпеки в лісах, знищення або пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем, а також порушення вимог пожежної безпеки в лісах, що призвело до виникнення лісової пожежі або поширення її на значній площі (ст. 77);

- самовільне випалювання стерні, луків, пасовищ, ділянок із степовою, водно-болотною та іншою природною рослинністю, рослинності або її залишків у смугах відводу автомобільних доріг і залізниць, у парках, інших зелених насадженнях та газонів у населених пунктах без дозволу органів державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища або з порушенням умов такого дозволу, а так само невжиття особою, яка одержала дозвіл на випалювання зазначеної рослинності або її залишків та опалого листя, заходів щодо своєчасного їх гасіння (ст. 77¹).

Третю групу становлять порушення правил використання лісових ресурсів:

- здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст. 67);

- пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69);

- самовільне сінокосіння і випасання худоби в лісах і на землях державного лісового фонду, не вкритих лісом, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо на ділянках, де це заборонено або допускається тільки за лісовим квитком; збирання дикорослих плодів, горіхів, ягід тощо з порушенням установлених строків їх збирання (ст. 70);

- пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, промисловими і комунально-побутовими викидами, відходами і покидьками, що спричиняє його усихання чи захворювання (ст. 72);

- засмічення лісів відходами (ст. 73).

До четвертої групи правопорушень належать:

- порушення правил та інструкцій з відновлення, поліпшення стану і породного складу лісів, підвищення їх продуктивності, а також з використання ресурсів спілої деревини (ст. 68);

- введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, транспортних шляхів, магістральних трубопроводів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає шкідливому впливу на стан і відтворення лісів (ст. 71);

- знищення або пошкодження лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74);

- знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах (ст. 75).

П'ята група становить:

- порушення за незаконне вивезення з України або ввезення на її територію об'єктів рослинного світу, в тому числі ботанічних колекцій, ті ж дії щодо видів рослин, занесених до Червоної книги України, або використання і охорона яких регулюється відповідними міжнародними договорами України (ст. 88);

- порушення порядку придбання чи збуту об'єктів рослинного світу (ст. 88¹);
- порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку ботанічних колекцій та торгівля ними (ст. 88²);
- погіршення середовища перебування (зростання) рослин, види яких занесені до Червоної книги України, знищення, незаконне або з порушенням встановленого порядку вилучення їх з природного середовища, а також порушення умов утримання (вирощування) рослин цих видів у ботанічних садах, дендрологічних парках, інших спеціально створених умовах, що призвело до їх загибелі (пошкодження) (ст. 90).

Окремо слід виділити порушення, передбачене ст. 153: знищення або пошкодження зелених насаджень, окремих дерев, чагарників, газонів, квітників та інших об'єктів озеленення в населених пунктах, невжиття заходів для їх охорони, а також самовільне перенесення в інші місця під час забудови окремих ділянок, зайнятих об'єктами озеленення.

Злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської і іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [21].

На винних у порушенні лісового законодавства осіб за зазначені правопорушення накладаються такі види адміністративних стягнень: штрафи: на громадян - від 0,1 до 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб - від 0,4 до 4 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; конфіскація незаконно добутого, об'єктів, знарядь і засобів вчинення правопорушення або без такої.

Притягати до адміністративної відповідальності та накладати адміністративні стягнення за лісопорушення уповноважені органи лісового господарства (ст. 241) та органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі екології та природних ресурсів (ст. 242¹).

Цивільно-правова відповідальність за порушення лісового законодавства є важливим засобом захисту гарантованого Конституцією України права громадян на безпечне довкілля, а також суспільних відносин у сфері охорони й відтворення навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини.

Сутність цивільно-правової відповідальності полягає в обов'язку фізичних і юридичних осіб відшкодувати шкоду, заподіяну ними лісу внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених законодавством України. Це пов'язано з широким застосуванням при обчисленні шкоди таксового та витратного методів, які є об'єктом регулювання лісового законодавства.

Майнова відповідальність за лісопорушення – це охоронне правовідношення щодо покладення на особу, винну в заподіянні шкоди лісам як природному об'єкту, лісовому господарству, правам та законним інтересам власників та користувачів лісових ресурсів, обов'язку компенсувати негативні наслідки такого лісо порушення [34, с. 8].

Шкода, заподіяна порушеннями лісового законодавства, може визначатися як негативні для лісового господарства наслідки протиправних діянь у формі знищення, пошкодження, забруднення, іншого погіршення якості лісу чи окремих елементів лісової екосистеми, порушення екологічних зв'язків між ними, а також зниження ефекту від лісогосподарської діяльності законних лісокористувачів через недоотримання продукції лісової галузі.

Підставою цивільно-правової відповідальності – є вчинення лісопорушень, якими заподіяно шкоду благам, котрі охороняються законом, зазначені у ст. 105 ЛКУ, а зокрема:

- незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників;
- знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або недбалого поводження з вогнем, порушенні інших вимог пожежної безпеки в лісах;
- знищенні або пошкодженні лісу внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтоплення, осушення та інших видів шкідливого впливу;
- засміченні лісів побутовими і промисловими відходами;
- порушенні строків лісовідновлення та інших вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених законодавством у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;
- знищенні або пошкодженні лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу;
- порушенні правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісу, стимуляторів росту, мінеральних добрив та інших препаратів;
- розкорчовуванні лісових ділянок і використанні їх не за призначенням, у тому числі для спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд без належного дозволу;
- самовільній заготівлі сіна та випасанні худоби на лісових ділянках;
- порушенні правил заготівлі лісової підстилочки, лікарських рослин, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо;
- заготівлі лісових ресурсів способами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів;
- порушенні порядку заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці і використання інших лісових ресурсів;
- невнесенні плати за використання лісових ресурсів у встановлені строки;
- знищенні та пошкодженні відмежувальних знаків у лісах;

- введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає негативному впливу на стан і відтворення лісів;
- порушенні строків повернення лісових ділянок, що перебувають у тимчасовому користуванні, або невиконанні обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;
- пошкодженні сіножатей, пасовищ і ріллі на землях лісогосподарського призначення;
- знищенні або пошкодженні лісоосушувальних каналів, дренажних систем і доріг на лісових ділянках;
- невиконанні приписів державної лісової охорони та органів виконавчої влади, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів.

На наш погляд, до переліку лісопорушень, що наводяться в зазначеній статті ЛКУ, слід внести таке порушення як самовільне зняття, пошкодження або знищення родючого шару лісових ґрунтів.

В системі лісопорушень можна виділити наступні групи: порушення права власності на ліси; порушення, що завдають шкоди лісам як природному об'єкту та лісовому господарству; порушення, що посягають на встановлений порядок у сфері використання, відновлення, охорони і захисту лісів, але не завдають шкоди благам, що охороняються законом, хоча і створюють реальну загрозу її настання [61, с. 18].

Основним способом відшкодування шкоди, заподіяної лісовому господарству, є відшкодування збитків, тобто компенсація грошового еквівалента, грошової оцінки негативних наслідків лісопорушення, як тих, що вже виникли, так і тих, котрі мають перспективний характер, що зумовлено наявністю у структурі шкоди екологічної складової зруйнованих або пошкоджених зв'язків між елементами лісової екосистеми.

Визначення розміру майнової шкоди, заподіяної незаконними рубками, здійснюється згідно зі спеціальними таксами, які затверджуються урядом.

При обрахунку шкоди виходять з місця росту та цінності дерева (територія природо-заповідного фонду, вн есення до Червоної книги та всі інші ліси).Сьогодні діють такі постанови Кабінету Міністрів України, що визначають розміри майнової відповідальності за незаконні рубки: «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» від 21.04.1998 р. №521 [18], «Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України» від 01.06.1993 р. № 399 [19], «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» від 23.07.2008 р. № 665 [20].

Так, майнова (таксова) відповідальність за шкоду, заподіяну видам рослин (лісових), занесених до Червоної книги України, визначається постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993 року. Особливістю цієї відповідальності є встановлення більш значних розмірів майнових стягнень за шкоду, заподіяну цим видам рослин, які обчислюються у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян.

Витратний спосіб відшкодування шкоди лісу застосовується у випадках, коли ліси пошкоджені пожежею, небезпечними речовинами, матеріалами, предметами. Розміри стягнень за шкоду, заподіяну лісовому господарству підприємствами, установами, організаціями і громадянами, через пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, промисловими та комунально-побутовими викидами (скидами) і покидьками, а також через пошкодження лісу внаслідок підпалу або порушень правил пожежної безпеки в лісах, становлять: стягнення за пошкодження лісових культур і насаджень природного походження, яке обчислюється в десятикратному розмірі діючих такс на деревину, що відпускається на пні за першим розрядом у всіх таксових поясах без застосування встановлених норм зниження такс; вартість робіт з припинення негативного впливу на насадження зазначених факторів або гасіння лісової пожежі; вартість робіт з

очищення території; вартість робіт, пов'язаних з вирощуванням лісових насаджень до віку деревостанів, що пошкоджені зазначеними негативними факторами.

Незалежно від притягнення особи до адміністративної чи кримінальної відповідальності на винного покладається обов'язок відшкодувати шкоду, спричинену відповідним правопорушенням чи злочином. Таке відшкодування здійснюється в порядку майнової відповідальності. У разі відмови від добровільного відшкодування завдана шкода стягується у судовому порядку за позовами прокуратури, лісгоспів, екологічних інспекцій, адміністрації заповідників.

Особливостями провадження у справах про лісові правопорушення є те, що:

по-перше, перебіг строку позовної давності в справах про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням лісового законодавства, починається з дня коли органам управління лісовим господарством або постійному лісокористувачеві стало або повинно було стати відомо про вчинення лісопорушення, тобто з дня складання акту про лісопорушення, або з дня, коли він мав бути складений. Строк позовної давності у справах про відшкодування позадоговірної шкоди загальний.

по-друге, предмет доказування в справах цієї категорії, охоплює факт вчинення лісопорушення конкретною особою, її вину (крім випадків, коли шкода була заподіяна лісу джерелом підвищеної небезпеки), наявність та розмір заподіяної шкоди.

по-третє, основним доказом вчинення порушення лісового законодавства і правильності визначення розміру заподіяної шкоди є, залежно від виду лісопорушення (договірне чи позадоговірне), акт або протокол про лісопорушення. Фактичні обставини, що мають значення для вирішення справи, з'ясовуються судом також за допомогою пояснень сторін, показань свідків, письмових, речових доказів. У разі потреби може бути призначена експертиза.

по-четверте, відповідно до ст. 108 ЛКУ незаконно добута деревина та інші лісові ресурси підлягають вилученню. У разі неможливості вилучення незаконно добутої деревини та інших лісових ресурсів стягується їх вартість.

На відміну від цивільно-правової відповідальності, суб'єктами якої є юридичні та фізичні особи, заходи кримінально-правової застосовують лише до фізичних осіб [64, с. 345].

Кримінально-правова відповідальність настає за найбільш суспільно небезпечні правопорушення, які мають злочинний характер, посягають на суспільні відносини в галузі охорони та використання лісових ресурсів і передбачені у Кримінальному кодексі України від 05.04.2001 р. [4] Ступінь суспільної небезпеки даних правопорушень визначається шляхом описання його складу, за яке настає кримінальна відповідальність.

З прийняттям 5 квітня 2001 року Кримінального кодексу України змінився підхід до злочинів проти природи, які, на відміну від Кримінального кодексу України 1960 року, поміщені у один розділ -злочини проти довкілля. Правова охорона лісів у кримінально-правовому порядку передбачена у ст. 245 (знищення або пошкодження лісових масивів), 246 (незаконна порубка лісу), 252 (умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду), 441 (екоцид).

Визначення незаконної рубки лісу подано у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» від 21.04.1998 р. № 521 [18], де під даним правопорушенням розуміється рубка без спеціального на те дозволу або за наявності дозволу, але не тих рослин, не на тих площах, ділянках, не в тій кількості (понад ліміт), не в ті терміни, які передбачені дозволом. Тобто, відповідно до викладеного, даним правопорушенням охоплюється рубка без спеціального дозволу (лісорубного квитка), або при наявності дозволу, проте з порушенням вимог, які у ньому передбачені.

Фізичні особи за незаконну рубку лісу, у випадку наявності у їх діяннях ознак злочину, передбаченого ст. 246 Кримінального кодексу України, притягуються до кримінально-правової відповідальності.

Склад злочину, передбачений у ст. 246 нового Кримінального кодексу України, сформульований більш вдало у порівнянні з попереднім складом злочину. Його об'єктивна сторона включає незаконну порубку дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заподіяла істотну шкоду, а також вчинення такої дії у заповідниках, або на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду або в інших особливо охоронюваних лісах. Як бачимо, для притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідно, щоб шкода була істотною, а для природно-заповідного фонду та інших особливо охоронюваних лісів достатньо самої незаконної рубки. Предметом злочину є ліс, який має наступні ознаки: екологічну, фізичну, соціальну та правову [82, с. 10]. Суб'єктами даного злочину можуть бути як приватні, так і службові особи.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 246 Кримінального кодексу України, вимагає наявності прямого умислу. Тобто особа повинна усвідомлювати, що її діяння суперечать вимогам законодавства та мають заборонений характер. Крім того, у складі даного злочину переважають корисливі мотиви. Вказуючи на умисну форму вини, не слід виключати також можливість необережної форми вини щодо настання наслідків незаконної порубки. Вчиняючи даний злочин, особа може і не передбачати, що її діянням буде спричинена саме істотна шкода, хоча, відповідно до обставин, вона повинна була та могла таке передбачити.

Склад злочину за незаконну порубку лісу у тому варіанті, в якому він викладений у ст. 246 Кримінального кодексу України, на думку П.В. Мельника, не вирішує всіх питань, які пов'язані з кримінально-правовою охороною лісів від незаконних рубок [60, с. 34]. Проаналізувавши дану статтю, автор дійшов висновку, що незаконна рубка дерев і чагарників повинна бути вчинена у лісах або захисних та інших лісових насадженнях із

заподіянням істотної шкоди. Для визначення лісу, захисних та інших лісових насаджень слід звернутися до норм лісового законодавства, зокрема ст. 3, 4, 36, 39 ЛКУ, а також Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 р. №733 [15]. Даними нормативними актами передбачено, що захисні та інші лісові насадження є тими ж лісами, які відносяться до лісового фонду, лише виконують захисні чи інші функції. Тобто поняттям лісу охоплюються захисні та інші лісові насадження. Тому законодавець, диференціюючи ліси і захисні та інші лісові насадження, у ст. 246 Кримінального кодексу України фактично суперечить нормам лісового законодавства. Аналогічна ситуація з диференціацією вчинення незаконної порубки у заповідниках або на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду [63, с. 123].

З дефініції ст. 246 Кримінального кодексу України не зрозуміло, що охоплюється незаконною порубкою лісу. Проте що це є відокремлення дерева чи чагарника від кореня або землі у будь-який спосіб і з допомогою будь-якого знаряддя (зрубування, викорчування і т.п.) сумнівів не викликає. А пошкодження дерев і чагарників до ступеня припинення росту, чи охоплюється воно незаконною порубкою лісу. Поняття такого пошкодження міститься у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушеннями природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» від 21.04.1998 р. № 521 [18]. Відповідно до даного нормативного акту до пошкоджених до ступеня неприпинення росту належать деревні рослини і такі, що мають здерев'яніле стебло з обламаною вершиною або обшморганою кроною до половини її довжини, обідраною корою до 30 відсотків периметра стовбура незалежно від довжини обдиру за висотою стовбура, обідраними і обламаними скелетними коренями до половини периметра стовбура, дерева із забитими в них металевими предметами, обтягнуті дротом, а також такі, що мають спричинений дією

антропогенних факторів нахил до 30 градусів від вертикальної осі без відриву коренів.

Неоднозначно розглядається питання про відповідальність за незаконну порубку сироростучого та сухостійного лісу. В.О. Навроцький зазначає, що сухостій, бурелом, пеньки не можуть бути визнані предметом даного злочину, оскільки вони втратили більшу частину своїх біологічних функцій, істотно не впливають на інші елементи природного середовища [63, с. 28]. З твердженням А.В. Галахової погоджується і П.В. Мельник про те, що предметом цього злочину є природний стан лісу, тобто це повинні бути дерева і чагарники на корені як сироростучі, так і сухостійні [60, с. 124]. Така ознака предмета дозволяє відмежовувати порубку від суміжних злочинів, в тому числі і від розкрадання [82, с. 10-11].

Погоджуючись з точкою зору П.В. Мельника, зазначимо, що незаконну рубку сухостійних дерев слід кваліфікувати за ст. 246 Кримінального кодексу України, оскільки поняття рубки сироростучого лісу збігається з поняттям рубки сухоостою, сухостійні дерева і чагарники є природним станом лісу, а також здійснюється вона всупереч вимогам лісового законодавства і вважаємо доцільним ст. 246 Кримінального кодексу України змінити, встановивши відповідальність за незаконну порубку, пошкодження до ступеня припинення росту дерев і чагарників у лісах, що заподіяло істотну шкоду, а також вчинення такої дії на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або в інших особливо охоронюваних лісах.

У тому випадку, коли вчинення незаконної порубки у лісах не спричинило істотної шкоди, при визначенні якої в кожному індивідуальному випадку враховується кількість дерев і чагарників, цінність їх породи, діаметр дерев на пні у сантиметрах, група лісу, де вчинено дане правопорушення та інші екологічні характеристики, до правопорушника застосовуються заходи адміністративно-правової відповідальності.

Для досягання більшої ефективності у попередженні лісопорушень і притягненні правопорушників до відповідальності необхідно застосовувати

всі заходи впливу, передбачені законодавством, щодо всіх видів юридичної відповідальності. Кримінальна відповідальність тягне за собою судимість для винної особи.

До того ж, у зв'язку з неможливістю адекватного відшкодування шкоди, яку спричиняють лісопорушення, доцільно посилити кримінально-правову відповідальність за такі злочини.

Було б доречним у ст. 18 Кримінального кодексу України визнати суб'єктом злочину юридичні особи, адже ст. 51 Кримінального кодексу України поряд з позбавленням, обмеженням волі передбачені такі види покарань, як штраф, позбавлення права займатися певною діяльністю, конфіскація майна, які можна застосовувати як до фізичних, так і юридичних осіб. Кримінально-правові санкції повинні забезпечити економічно не вигідні наслідки для всього підприємства, всіх працівників за спричинення шкоди лісу, оскільки існуючі штрафні санкції щодо службових осіб не сприяють покращенню ситуацій в галузі охорони (захисту) лісів. Значні розміри штрафів, накладені на юридичні особи, збільшили б надходження у лісове господарство. Визнання юридичної особи суб'єктом злочину сприятиме більш ефективному правовому забезпеченню охорони усіх лісів від злочинних посягань.

Тому для забезпечення високого рівня правової охорони лісів необхідно ефективно та комплексно застосовувати всі передбачені законодавством заходи впливу на лісопорушників і вживати заходи для попередження порушень лісового законодавства.

Таким чином, відповідальність у сфері охорони лісів слід розглядати у двох формах, зокрема як позитивну (активну) відповідальність і ретроспективну або юридичну відповідальність. Критерієм розмежування є вчинення лісопорушення. Для підвищення ефективності позитивної відповідальності в сфері охорони лісів необхідно більшу увагу приділяти підвищенню якості лісів, а також розробити окремі методики для визначення втрат у сфері охорони та використання лісових ресурсів.

Під юридичною відповідальністю за порушення лісового законодавства необхідно розуміти правоохоронне відношення між державою в особі спеціального уповноваженого органу в галузі охорони лісів, правоохоронних органів, інших уповноважених суб'єктів та правопорушником щодо застосування до останнього заходів впливу, передбачених законом та його обов'язку понести невігідні для нього правові наслідки за порушення лісового законодавства. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства є складним інститутом права та представляє собою багатоспекторне правоохоронне правовідношення, пов'язане із застосуванням до лісопорушника заходів впливу, що передбачені законом.

Підставою юридичної відповідальності є лісопорушення, тобто протиправне, як правило, винне діяння (дія чи бездіяльність), яке спричиняє шкоду лісу чи несе реальну загрозу спричинення такої шкоди, порушуючи встановлені вимоги використання та охорони лісів.

Відшкодування безпосередньої шкоди, що завдана лісу, не знімає питання про притягнення винних осіб до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової чи кримінальної відповідальності.

Дисциплінарна відповідальність полягає у накладенні на винну особу дисциплінарного стягнення. Підставою для притягнення винних осіб у порушенні вимог лісового законодавства до адміністративної відповідальності є відповідне адміністративне правопорушення (проступок).

Сутність цивільно-правової відповідальності полягає в обов'язку фізичних і юридичних осіб відшкодувати шкоду, заподіяну ними лісу внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених законодавством України. Зокрема, це пов'язано з широким застосуванням при обчисленні шкоди таксового та витратного методів, які є об'єктом регулювання лісового законодавства. Під майновою відповідальністю за лісопорушення слід розуміти охоронне правовідношення щодо покладення на особу, винну в заподіянні шкоди лісам як природному

об'єкту, лісовому господарству, правам та законним інтересам власників та користувачів лісових ресурсів, обов'язку компенсувати негативні наслідки такого лісопорушення. Підставою цивільно-правової відповідальності є вчинення лісопорушень, якими заподіяно шкоду благам, котрі охороняються законом. Вважаємо, що до переліку лісопорушень, що наводяться в ст. 105 ЛКУ, слід внести таке порушення як самовільне зняття, пошкодження або знищення родючого шару лісових ґрунтів.

Кримінально-правова відповідальність настає за найбільш суспільно небезпечні правопорушення, які мають злочинний характер, посягають на суспільні відносини в галузі охорони та використання лісових ресурсів.

На наш погляд слід змінити ст. 246 Кримінального кодексу України, встановивши відповідальність за незаконну порубку, пошкодження до ступеня припинення росту дерев і чагарників у лісах, що заподіяло істотну шкоду, а також вчинення такої дії на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або в інших особливо охоронюваних лісах. Кримінально-правові санкції повинні забезпечити економічно не вигідні наслідки для підприємства, всіх працівників за спричинення шкоди лісу, оскільки існуючі штрафні санкції щодо службових осіб не сприяють покращенню ситуацій в галузі охорони лісів. Крім того, значні розміри штрафів, накладені на юридичні особи, збільшили б надходження у лісове господарство. Визнання юридичної особи суб'єктом злочину сприятиме більш ефективному правовому забезпеченню захисту лісів від злочинних посягань.

3.2. Правове забезпечення охорони та захисту лісів

Ліси на території України розташовані нерівномірно. Найбільш залісненим регіоном нашої держави є Карпати. І саме тут ліси мають надзвичайно важливе значення, бо вони повинні вбирати величезну частку води і тим самим рятувати довкілля від повеней, а також захищати гірські ґрунти від ерозії [78, с. 87].

Масове вирубування лісів стало причиною повеней на Закарпатті, а в районах Криму призвело до суцільних ерозійних процесів. Серед підстав, які визначають повені на Закарпатті стихійним лихом, найчастіше називають надмірну кількість води у ґрунтовій товщі, коли випадає найбільша кількість опадів. Крім того, деяка увага приділяється підвищенню температури повітря, яке спостерігається насамперед у зимові місяці [80, с. 296]. За останні 100 років температура повітря у січні на півночі України підвищилася приблизно на 2 °С, на півдні – на 1,5 °С [79, с. 77].

З метою збереження корисних властивостей лісів та забезпечення запобігання проявам згубних наслідків природних явищ у Карпатському регіоні, відповідно до ст. 2 Закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» від 10 лютого 2000 року № 1436-III, було введено мораторій на проведення рубок головного користування:

- у високогірних лісах, що розташовані вище 1100 метрів над рівнем моря;
- у лісах в лавинонебезпечних басейнах (смуги лісу по верхній його межі залежно від довжини безлісного схилу);
- у лісах в селенебезпечних басейнах (усі ліси в зонах формування селей, що встановлюються національною гідрометеорологічною службою);
- у берегозахисних ділянках лісу.

На підставі ст. 86 ЛКУ організація охорони і захисту лісів передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів від пожеж,

незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб [2].

Власники лісів і постійні лісокористувачі зобов'язані розробляти та проводити в установленій строк комплекс протипожежних та інших заходів, спрямованих на збереження, охорону та захист лісів. Перелік протипожежних та інших заходів, вимоги щодо складання планів цих заходів визначаються центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства, органами місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Захист лісів від шкідників і хвороб забезпечується шляхом систематичного спостереження за станом лісів, своєчасного виявлення осередків шкідників і хвороб лісу, здійснення профілактики виникнення таких осередків, їх локалізації і ліквідації [80, с. 297].

Охорона і захист лісів може здійснюватись із застосуванням авіації. Зона авіаційної охорони і захисту лісів визначається центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства з урахуванням замовлень власників лісів і постійних лісокористувачів.

Забезпечення охорони і захисту лісів покладається на органи виконавчої влади з питань лісового господарства та органи місцевого самоврядування, власників лісів і постійних лісокористувачів відповідно до норм ЛКУ.

З метою охорони лісів від пожеж лісокористувачами щорічно розробляються і здійснюються заходи протипожежної профілактики. Населення, підприємства, установи, організації, їх протипожежна техніка і транспортні засоби залучаються до гасіння усіх лісових пожеж. Особи, які залучені до гасіння лісових пожеж, забезпечуються харчуванням та медичним обслуговуванням.

Згідно із Концепцією національної екологічної політики України на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України

від 17 жовтня 2007 року № 880-р, екологізація лісового господарства України передбачає:

- запровадження класифікації функцій та напрямів використання екосистем, забезпечення проведення їх повної еколого-економічної оцінки як основи для визначення можливості та екологічно допустимих обсягів використання сировинної складової екосистеми;

- запровадження механізму заборони використання ресурсу до визначення його кількісних та якісних показників (заповідання, консервація ресурсу тощо);

- запровадження принципу гнучкого управління використанням природних ресурсів, у тому числі постійного моніторингу кількісних та якісних показників таких ресурсів під час їх використання;

- передбачення можливості коригування процесу використання природних ресурсів з урахуванням результатів моніторингу, включаючи їх видову зміну та припинення виснажливого використання;

- проведення оцінки впливу природних і антропогенних факторів на динаміку ресурсних видів рослин та розроблення прогнозу змін фіторесурсів;

- устанавлення обґрунтованої ціни біоресурсів з урахуванням їх несировинної цінності, розміру плати за спеціальне використання та вдосконалення дозвільно-ліцензійної діяльності у цій сфері;

- відновлення чисельності рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин і рослин тощо.

Раціональне використання та відтворення лісових ресурсів потребує створення повноцінної системи моніторингу лісів як комплексу безперервного спостереження, оцінки і прогнозу їх стану. В рамках системи державного моніторингу навколишнього природного середовища України моніторинг лісів має стати засобом управління лісовим господарством шляхом оптимізації системи лісокористування і запобігання критичним екологічним явищам і процесам [80, с. 298].

Державне управління у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів здійснюють загальні і спеціальні органи державної влади.

На підставі ст. 26 ЛКУ Верховна Рада України у сфері лісових відносин: визначає засади державної політики у сфері лісових відносин; приймає закони щодо регулювання відносин у цій сфері; затверджує загальнодержавні програми з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; вирішує інші питання у сфері лісових відносин відповідно до Конституції України [2].

Кабінет Міністрів України у сфері лісових відносин згідно зі ст. 27 ЛКУ: забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісових відносин; спрямовує та координує діяльність органів виконавчої влади щодо організації охорони, захисту, використання та відтворення лісів; забезпечує розроблення та виконання загальнодержавних програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; затверджує державні програми з охорони, захисту, використання та відтворення лісів та ін.

Відповідно до ст. 29 ЛКУ Міністерство екології та природних ресурсів України у сфері лісових відносин: вносить пропозиції щодо формування та реалізації державної політики у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів як складової частини державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища; здійснює державне управління, регулювання у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів як складової частини заходів з охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів; здійснює державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів; координує здійснення органами виконавчої влади заходів з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; бере участь у розробленні загальнодержавних, державних і регіональних (місцевих) програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів тощо.

Спеціальним центральним органом виконавчої влади з питань лісового та мисливського господарства є Державне агентство лісових ресурсів України. Відповідно до ст. 28 ЛКУ Державне агентство лісових ресурсів України у сфері лісових відносин: здійснює державне управління, координацію виконання заходів у галузі ведення лісового господарства; вносить пропозиції щодо формування і реалізації державної політики у сфері лісових відносин; розробляє та організовує виконання загальнодержавних, державних і регіональних (місцевих) програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; розробляє та затверджує в установленому порядку нормативно-правові акти з ведення лісового господарства; здійснює державний контроль за додержанням норм, правил та інших нормативно-правових актів з ведення лісового господарства та ін.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські, районні ради у сфері лісових відносин у межах своїх повноважень на відповідній території: забезпечують реалізацію державної політики у сфері лісових відносин; забезпечують виконання загальнодержавних і державних програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів і затверджують регіональні (місцеві) програми з цих питань; передають у власність, надають у постійне користування земельні лісові ділянки на землях спільної власності відповідних територіальних громад, власності територіальних громад міст Києва і Севастополя та припиняють права користування ними; приймають рішення про виділення в установленому порядку для довгострокового тимчасового користування лісами лісових ділянок на землях спільної власності відповідних територіальних громад, власності територіальних громад міст Києва і Севастополя та припиняють права користування ними; погоджують ліміт використання лісових ресурсів при заготівлі другорядних лісових матеріалів та здійсненні побічних лісових користувань тощо (ст. 30 ЛКУ).

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації у сфері лісових відносин у

межах своїх повноважень на їх території відповідно до ст. 31 ЛКУ: забезпечують реалізацію державної політики у сфері лісових відносин; беруть участь у розробленні та забезпеченні виконання регіональних (місцевих) програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; здійснюють контроль за додержанням законодавства у сфері лісових відносин; передають у власність, надають у постійне користування для ведення лісового господарства земельні лісові ділянки, що перебувають у державній власності, на відповідній території; передають у власність, надають у постійне користування для нелісогосподарських потреб земельні лісові ділянки площею до 1 гектара, що перебувають у державній власності, на відповідній території, а також у межах міст республіканського (Автономної Республіки Крим) та обласного значення та припиняють права користування ними та ін.

Згідно зі ст. 32 ЛКУ районні державні адміністрації у сфері лісових відносин на їх території: забезпечують реалізацію державної політики у сфері лісових відносин; беруть участь у розробленні та забезпеченні виконання регіональних (місцевих) програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; передають у власність, надають у постійне користування для нелісогосподарських потреб земельні лісові ділянки площею до 1 гектара, що перебувають у державній власності, у межах сіл, селищ, міст районного значення та припиняють права користування ними; приймають рішення про виділення в установленому порядку для довгострокового тимчасового користування лісами лісових ділянок, що перебувають у державній власності, у межах сіл, селищ, міст районного значення; беруть участь у здійсненні заходів щодо охорони і захисту лісів, ліквідації наслідків стихійних явищ, лісових пожеж, залучають у встановленому порядку до цих робіт населення, транспортні й інші технічні засоби та обладнання тощо.

Сільські, селищні, міські ради у сфері лісових відносин на відповідній території: передають у власність, надають у постійне користування земельні лісові ділянки, що перебувають у комунальній власності, в межах сіл, селищ,

міст і припиняють права користування ними; приймають рішення про виділення в установленому порядку для довгострокового тимчасового користування лісами лісових ділянок, що перебувають у комунальній власності, в межах сіл, селищ, міст і припиняють права користування ними; беруть участь у здійсненні заходів щодо охорони і захисту лісів, ліквідації наслідків стихійних явищ, лісових пожеж, залучають у встановленому порядку до цих робіт населення, транспортні й інші технічні засоби та обладнання; організують благоустрій лісових ділянок і культурно-побутове обслуговування відпочиваючих у лісах, що використовуються для цих цілей; встановлюють порядок використання коштів, що виділяються з місцевого бюджету на ведення лісового господарства; вирішують інші питання у сфері лісових відносин відповідно до закону (ст. 33 ЛКУ).

На підставі ст. 89 ЛКУ охорону і захист лісів на території України здійснюють: державна лісова охорона, що діє у складі центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства, органу виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства та підприємств, установ і організацій, які належать до сфери його управління. Вона має статус правоохоронного органу; лісова охорона інших постійних лісокористувачів і власників лісів.

Порядок діяльності державної лісової охорони та лісової охорони визначається положенням, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Основними завданнями державної лісової охорони є: здійснення державного контролю за додержанням лісового законодавства; забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, захист від шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу.

Таким чином, забезпечення охорони і захисту лісів покладається на органи виконавчої влади з питань лісового господарства та органи місцевого самоврядування, власників лісів та постійних лісокористувачів. Державне управління у галузі охорони, захисту, використання, а також відтворення

лісів здійснюють загальні і спеціальні органи державної влади. Раціональне використання і відтворення лісових ресурсів потребує створення повноцінної системи моніторингу лісів як комплексу безперервного спостереження, оцінки і прогнозу їх стану.

Висновки до розділу 3

1. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства є складним інститутом права і представляє собою багатоспекторне правоохоронне правовідношення, пов'язане із застосуванням до лісопорушника заходів впливу, що передбачені законом.

2. Підставою юридичної відповідальності є лісопорушення, тобто протиправне, як правило, винне діяння (дія чи бездіяльність), яке спричиняє шкоду лісу чи несе реальну загрозу спричинення такої шкоди, порушуючи встановлені вимоги використання та охорони лісів. Підставою цивільно-правової відповідальності є вчинення лісопорушень, якими заподіяно шкоду благам, котрі охороняються законом.

3. Кримінально-правові санкції повинні забезпечити економічно не вигідні наслідки для підприємства, всіх працівників за спричинення шкоди лісу, оскільки існуючі штрафні санкції щодо службових осіб не сприяють покращенню ситуацій в галузі охорони лісів. Значні розміри штрафів, накладені на юридичні особи, збільшили б надходження у лісове господарство. Ефективному правовому забезпеченню захисту лісів від злочинів сприятиме визнання юридичної особи суб'єктом злочину.

4. Забезпечення охорони і захисту лісів покладається на органи виконавчої влади з питань лісового господарства та органи місцевого самоврядування, власників лісів та постійних лісокористувачів. Раціональне використання і відтворення лісових ресурсів потребує створення повноцінної системи моніторингу лісів.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження обґрунтовуються такі висновки:

1. Існування різноманітності визначень поняття «ліс» засвідчує те, що воно не може бути однорідним в усіх випадках. Тому біологічне та юридичне визначення лісу відрізняються, оскільки розуміння лісу як природного об'єкта та як об'єкта правового регулювання базується на різних його функціях. Законодавче визначення не відображає єдності лісу із землею, оскільки вжито значно вужчий термін ґрунти.

На нашу думку, ліс - це екологічна система, котра складається з деревно-чагарникової та трав'янистої рослинності, що проростає на землі, а також інших природних компонентів, які взаємопов'язані у своєму розвитку та життєдіяльності, мають взаємний вплив і вплив на навколишнє природне середовище.

2. Вважаємо за необхідне застосування терміну «стале лісокористування» у сучасній термінології для відображення тенденцій щодо природокористування. Стале лісокористування слід розуміти як ощадливе використання лісів і роботи по висаджуванню різних порід дерев для формування в лісах стійких екосистем, на відміну від монокультурних, що більш піддатливі до хвороб і впливу шкідників, які активно практикуються лісопромисловими організаціями.

3. Система лісового законодавства становить сукупність юридичних норм, що регулюють відносини, пов'язані з використанням лісів. При гармонізації законодавства України із законодавством ЄС, слід врахувати досвід ЄС у правовому регулюванні лісокористування та включити до Лісового кодексу України положення, що будуть спрямовані на оновлення лісової політики.

4. Ліси в Україні перебувають у державній, комунальній та приватній власності. У державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній чи приватній власності. Право комунальної

власності на ліси реалізується територіальними громадами безпосередньо чи через утворені ними органи місцевого самоврядування. Крім того, ліси в Україні можуть перебувати у приватній власності, суб'єктами якої є громадяни та юридичні особи України.

5. Зміст права власності на ліси є сукупність трьох головних правомочностей щодо них: права володіння, права користування і права розпорядження. Право володіння лісами є забезпеченою юридичними нормами можливість фактично і безперешкодно, хоча і з дотриманням вимог законодавства, впливати на них; гарантована належність власнику, яка означає невід'ємність лісів від власників без згоди останніх чи без належних на те підстав, це визнання їх абсолютних прав на природні об'єкти і ресурси та недопущення впливу на них інших осіб. Право користування лісами становить використання їх корисних властивостей, забезпечене наявністю юридичних норм щодо такого. Право розпорядження є юридично забезпеченою можливістю визначення фактичної і подальшої долі природного об'єкта.

6. Ключовим правовим інститутом лісового права є право лісокористування під котрим слід розуміти сукупність правових норм, які встановлюють умови і порядок багатоцільового раціонального використання, відтворення і охорони лісів, ведення лісового господарства, права та обов'язки лісокористувачів, виходячи з інтересів суспільства в одержанні деревини, використання інших корисних властивостей лісу.

7. Види лісокористувань необхідно розрізняти за такими підставами виникнення: загальне та спеціальне використання лісових ресурсів. У порядку загального використання лісових ресурсів громадяни мають право в лісах державної і комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо. У порядку спеціального використання можуть здійснюватися такі види використання лісових ресурсів: заготівля деревини;

заготівля другорядних лісових матеріалів; побічні лісові користування; використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт.

Для ефективності ведення рубок, забезпечення сталого лісокористування, збереження біофонду лісів, слід вимоги різноманітних нормативних актів закріпити в Положенні про проведення рубок лісів.

8. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства як складний інститут права являє собою багатоспекторне правоохоронне правовідношення, пов'язане із застосуванням до лісопорушника заходів впливу, що передбачені законом.

Підставою юридичної відповідальності є лісопорушення, тобто протиправне, як правило, винне діяння (дія чи бездіяльність), яке спричиняє шкоду лісу чи несе реальну загрозу спричинення такої шкоди, порушуючи встановлені вимоги використання та охорони лісів.

9. Підставою цивільно-правової відповідальності є вчинення лісопорушень, якими заподіяно шкоду благам, котрі охороняються законом.

Кримінально-правові санкції повинні забезпечити економічно не вигідні наслідки для підприємства та всіх працівників за спричинення шкоди лісу, оскільки існуючі штрафні санкції щодо службових осіб не сприяють покращенню ситуацій в галузі охорони лісів. Водночас, значні розміри штрафів, накладені на юридичні особи, збільшили б надходження у лісове господарство. Ефективному правовому забезпеченню захисту лісів від злочинних посягань сприятиме визнання юридичної особи суб'єктом злочину.

10. Раціональне використання і відтворення лісових ресурсів вказує на необхідність створення повноцінної системи моніторингу лісів як комплексу безперервного спостереження, оцінки і прогнозу їх фактичного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 17. – Ст. 99.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1984. - № 51. – Ст. 1122.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 25-26. - Ст. 131.
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 3. – Ст. 27.
6. Про рослинний світ : Закон України від 9.04.1999 р. № 591-XIV // Відомості Верховної Ради України. - 1999. - № 22-23. - Ст. 198.
7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року // Закони України. - К., Інститут законодавства Верховної Ради України – 1997. - Т. 2 - С. 46-80.
8. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 39 – Ст. 349.
9. Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону : Закон України від 10.02.2000 № 1436-III // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - № 13. – Ст. 99.
10. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки : Закон України від 21.09.2000 № 1989-III // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - № 47. – Ст. 405.
11. Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. № 1279 // Офіційний вісник України. - 1997. - №47. - С. 40-46.

12. Про затвердження Порядку спеціального використання лісових ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 761 // Офіційний вісник України. - 2007. - № 39. – Ст. 1550.

13. Про затвердження Правил заготівлі живиці в лісах України : Постанова Кабінету Міністрів України 08.02.1996 р. № 185 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/185-96-п>.

14. Про затвердження Санітарних правил в лісах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.1995 р. № 555 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555-95-п>.

15. Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних земельних ділянок : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 р. № 733 // Офіційний вісник України. - 2007. - № 37. – Ст. 1483.

16. Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. № 724 // Офіційний вісник України. - 2007. - № 37. – Ст. 1478.

17. Про затвердження Правил відтворення лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2007 р. № 303 // Офіційний вісник України. - 2007. - № 16. – Ст. 589.

18. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.04.1998 р. № 521 // Офіційний вісник України. – 1998. - № 16.

19. Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.1993 р. № 399 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/399-93-п>.

20. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 р. № 665 // Офіційний вісник України. – 2008 р. - № 56. – Ст. 1868.

21. Постанова Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 №17, п.1.

22. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак., вузів. - К.: Вентурі, 1996. - 208 с.

23. Антоненко І. Лісоресурсний комплекс: проблеми та напрями розвитку / І. Антоненко // Економіст. - 2011. - № 4. - С. 56-58.

24. Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навчальний посібник. - К.: Атіка, 2000. - 216 с.

25. Басай В.Д. Відповідальність за лісопорушення. Посібник. - Івано-Франківськ: Контакт, 1996. - 22 с.

26. Бобко А. Удосконалення лісового законодавства / А. Бобко // Економіка України. - 2002. - № 8. - С. 63-68.

27. Гетьман А. П. Проблеми кодифікації законодавства про рослинний світ: деякі міркування (коментар до Закону України «Про рослинний світ») // Вісник Академії правових наук України. - 1999. - №3(18). - С. 103-109.

28. Гірс О.А. Оптимізація лісокористування в рекреаційних лісах / О.А. Гірс // Аграрна наука і освіта. - 2007. - Т. 8. - № 3/4. - С. 95-101.

29. Голян В.А. Напрями вирішення проблем лісокористування / В.А. Голян, О.М. Шаблій // Економіка та держава. - 2006. - № 11. - С. 44-47.

30. Дейнека А.М. Лісове господарство: еколого-економічні засади розвитку / А.М. Дейнека. - К. : Знання, 2009. - 350 с.

31. Еколого-правове управління в галузі лісового господарства України / [редкол.: Г. Філіпчук та ін.; упоряд.: В. К. Сівак, В. Д. Солодкий, С. В. Робулець]. - Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. - 524 с.

32. Завгородня В. Відповідальність за шкоду, заподіяну порушеннями лісового законодавства: юридична природа та місце у механізмі правової

охорони лісів / В. Завгородня // Підприємництво, господарство і право. - 2001. - № 8. - С. 60-62.

33. Завгородня В. Поняття та особливості шкоди, заподіяної порушенням лісового законодавства / В. Завгородня // Підприємництво, господарство і право. - 2002. - № 12. - С. 96-100.

34. Завгородня В.М. Майнова відповідальність за порушення лісового законодавства : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Завгородня В.М. ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. - К., 2003. - 20 с.

35. Карпук А.І. Зарубіжний досвід ринкового регулювання лісокористування / А.І. Карпук // Економіка АПК. - 2011. - № 8. - С. 159-164.

36. Карпук А.І. Напрями вдосконалення системи ринкового регулювання лісокористування / А.І. Карпук // Економіка АПК. - 2011. - № 11. - С. 9-14.

37. Карпук А.І. Розвиток ринкового регулювання лісокористування / А.І. Карпук // Вісник аграрної науки. - 2011. - № 7. - С. 63-65.

38. Кіндюк Б. Вплив норм дореволюційного лісового права на основі положення декрету РНК РРФСР «про ліси» 1918 р. / Б. Кіндюк // Право України. - 2011. - № 2. - С. 249-254.

39. Кіндюк Б. Правові засади проведення реформ Петра I в лісовій галузі: // Юридична Україна. - 2009. - № 8. - С. 81-84.

40. Кіндюк Б. Юридична відповідальність за лісопорушення за часів НЕП в Україні / Б. Кіндюк // Вісник прокуратури. - 2011. - № 4. - С. 105-111.

41. Кіндюк Б.В. Історична динаміка джерел українського лісового права / Б.В. Кіндюк // Право України. - 2011. - № 10. - С. 285-291.

42. Кіндюк Б.В. Історія українського лісового законодавства. Часи визвольних змагань та період НЕП 1917 - 1929 рр. : монографія / Б. В. Кіндюк ; Маріуп. держ. ун-т. - Маріуполь ; О. : Фенікс, 2011. - 166 с.

43. Кобецька Н.Р. Екологічне право України : навч. посібник / Н.Р. Кобецька. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К. : Юрінком Інтер, 2008. - 349 с.

44. Коваль Я. Організаційно-економічний механізм розвитку лісоресурсної сфери в умовах ринкової системи господарювання / Я. Коваль // Економіст. - 2011. - № 4. - С. 53-55.

45. Ковальчук Т. Право постійного і тимчасового користування лісами: юридичні ознаки та особливості змісту / Т. Ковальчук // Право України. - 2011. - № 2. - С. 148-155.

46. Корнєєва К.Ю. Міжнародна діяльність України у сфері лісового господарства / К.Ю. Корнєєва. // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). - 2011. - № 1/2. - С. 141-148.

47. Корнєєва К.Ю. Поняття основних категорій лісового законодавства / К.Ю. Корнєєва // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). - 2010. - № 1/2. - С. 124-136.

48. Костицький В.В. Лісове право України : навч. посіб. / В. В. Костицький ; Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. - К. : ЗАТ «НІЧЛАВА», 1999. - 164 с.

49. Краснова М.В. Правовий режим використання, відтворення, захисту та охорони лісів // Екологічне право. Особлива частина. Підручник. За ред. акад. АПрН України В.І.Андрейцева. – К: Істина, 2001. – 564 с.

50. Курило В. Повноваження органів адміністративної юрисдикції у галузі лісового законодавства / В. Курило, Н. Марфіна // Підприємництво, господарство і право. - 2007. - № 2. - С. 56-60.

51. Лазаренко Я. Розвиток лісового законодавства України / Я. Лазаренко // Право України. - 2003. - № 2. - С. 131 - 135.

52. Лапчак І. Становлення лісового права та відповідного законодавства України: історичний аспект // Право України. - 2006. - № 9. - С. 129-133.

53. Лапчак І.В. Еколого-економічний зміст лісового законодавства України / І.В. Лапчак // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). - 2009. - № 3/4. - С. 126-127.

54. Лапчак І.В. Ліс як об'єкт правової охорони / І.В. Лапчак // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). - 2010. - № 1/2. - С. 166-168.

55. Лісова політика: теорія і практика у контексті економічних, екологічних та соціальних проблем лісокористування : [монографія] / І. М. Синякевич [та ін.] ; наук. ред. І. М. Синякевич ; Національний лісотехнічний ун-т України. - Л. : Піраміда, 2008. - 611 с.

56. Лісова Т.В. Правове забезпечення землеустрою в Україні / [За заг. ред. М.В.Шульги]. - Х.: ЗАТ «Харк. друк. № 16», 2005. - 166 с.

57. Малышева Н.Р., Ерофеев Н.И., Петрина В.Н. Эколого-правовые вопросы научно-технического прогресса. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 8–11.

58. Марфіна Н.В. Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Марфіна Н.В. ; Національний аграрний ун-т. - К., 2007. - 22 с.

59. Марфіна Н.В. Підстави та особливості притягнення до адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства // Адвокат. - 2006. - № 8. - С. 23-27.

60. Мельник П.В. Проблеми правової охорони лісів карпатського регіону України: монографія. - Івано-Франківськ: Вид-во «Плай», 2003. – 158 с.

61. Мендик Л.В. Відповідальність за порушення лісового законодавства : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Мендик Л.В. ; Національний ун-т біоресурсів і природокористування України. - К., 2009. - 20 с.

62. Мішенін Є., Царенко О. Світовий досвід використання фінансових інструментів забезпечення сталого розвитку // Еколого-економічні проблеми розвитку АПК. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці Конференції ООН з питань охорони навколишнього природного середовища та розвитку (25 - 27 вересня 2002 р.). – Львів, 2002. - Т.1. – С. 12-17.

63. Навроцький В.О. Злочини проти природи: Лекції для студ. юрид. факульт. - Львів: В-во Львівського ун-ту, 1997. - 185 с.
64. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України / Відповід. ред. В.Ф.Бойко та інші.- 6-те вид., доп. - К.: А.С.К, 2000. - 1120с.
65. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / [Балюк Г. І. та ін.]; за ред. Г. І. Балюк ; Акад. прав. наук України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, юрид. ф-т, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. - К. : Юрінком Інтер, 2010. - 367 с.
66. Непийвода В.П. Правове регулювання в галузі лісів: доба утвердження підтримного розвитку. - К.: Акад. прав. наук України. НДІ приват. права і підприємництва, 2004. - 337 с.
67. Остерберг Б. Инструменты лесного законодательства // Матеріали семінару “Формування та розвиток лісової політики України на сучасному етапі”. Українсько-шведський проект “Стратегічний план розвитку лісового сектору України”. – Київ, 2003. – С. 39-43.
68. Печуляк В. Зарубіжний досвід організації державного управління лісовим господарством і перспективи його використання в Україні / В. Печуляк. // Підприємництво, господарство і право. - 2010. - № 12. - С. 55-59.
69. Печуляк В. Лісове право: проблемні питання місця та ролі у системі права України / В. Печуляк // Підприємництво, господарство і право. - 2010. - № 11. - С. 74-77.
70. Печуляк В. Проблеми лісокористування у цілях, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю / В. Печуляк // Підприємництво, господарство і право. - 2011. - № 4. - С. 171-173.
71. Печуляк В. Спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади у системі суб'єктів державного регулювання відносин у сфері лісового господарства: проблеми правового статусу / В. Печуляк // Підприємництво, господарство і право. - 2012. - № 1. - С. 110-114.
72. Печуляк В.П. Відносини у сфері лісового господарства: організаційно-правові аспекти державного регулювання / В.П. Печуляк; Нац.

ун-т Держ. податк. служби України. - Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. - 351 с.

73. Пікун С. Деякі аспекти права власності в лісовому господарстві / С. Пікун // Регіональна економіка. - 2002. - № 4 (26). - С. 283-287.

74. Попов В.К., Гетьман А.П. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу // Право України - 2000. - №1. - С. 51-53.

75. Правозастосування в лісовому секторі України: стан, проблеми, перспективи / [ред.-упоряд. О. Листопад]. - К., 2010. - Ч. 1. - 56 с.

76. Проблеми збалансованого лісокористування в системі сталого розвитку / В.С. Бондар [та ін.] ; ред. Я.В. Коваль ; НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України, Національний аграрний ун-т. Навчально-науковий ін-т лісового і садово-паркового господарства. - К. : Науковий світ, 2005. - 212 с.

77. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави. - К, 1994. - 284 с.

78. Рябець К. Повені на Закарпатті - результат недосконалого адміністративно-правового регулювання лісокористування / К. Рябець // Юридичний журнал. - 2008. - № 11. - С. 87-89.

79. Рябець К.А. Деякі питання адміністративно-правового регулювання діяльності органів державної влади у галузі лісового господарства / Т.А. Рябець // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наукової конференції «Шості осінні юридичні читання». – Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. – С. 77-79.

80. Рябець К.А. Екологічне право України: навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 438 с.

81. Савицький О. Чим далі в ліс — тим більше... корупції?: експерти закликають владу всерйоз узятися за реформу лісового законодавства / О. Савицький // День. - 2010. - 23 лют. (№ 31). - С. 5.

82. Сибіга І. Лісокористування з ознаками криміналу / І.Сибіга // Вісник прокуратури. - 2003. - № 9. - С. 10-11.

83.Ткач В.П. Заплавні ліси України / Укр. НДІ лісового госп-ва та агролісомеліорації ім. Г.М.Висоцького. - Х.: Право, 1999. - 367 с.

84.Чопик О. Поняття лісу як об'єкта правового регулювання / О. Чопик // Вісник Львівського університету : Серія юридична. – 2010. – Вип. 50. - С. 224-229.

85.Чопик О. Правові заходи охорони земель лісогосподарського призначення / О. Чопик // Юридична Україна. - 2011. - № 2. - С. 68-73.

86.Швиденко А.Й. Лісокористування в Україні : навч. посіб. / А. Й. Швиденко [и др.] ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці : Рута, 2002. - 40 с.

87.Шемшученко Ю.С., Мунтян В.Л., Розовский Б.Г. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. - К.: Наукова думка, 1978. - 280 с.

88.Шершун М.Х. Реформування лісового господарства в контексті проведення земельної реформи в Україні / М.Х. Шершун // Економіка АПК. - 2011. - № 10. - С. 7-13.

89.Шершун С. Поняття лісу та інших основних категорій лісового законодавства / С. Шершун // Право України. - 2004. - № 7. - С. 65-69.

90.Шершун С.М. Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Шершун Сергій Миколайович ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. - К., 2005. - 20 с.